

Oude Hollandse Kerken

WINTER 2015 NUMMER 81

- De Levende Kerk
- Ons' Lieve Heer op Solder
- Liturgische gewaden
- Het Orgelpark: kerk wordt concertzaal

Liturgische gewaden in Noord- en Zuid-Holland

18

De Levende Kerk 6

12

Ons' Lieve Heer op Solder

Van het bestuur / Vers bloed in de redactie	1
Herbestemming De Wijcker Swaen Beverwijk	2
Klaas Koelewijn, beheerder SOHK orgels	3
Verlichting in historische kerken doet er toe	4
Donateursdag	5
Het Orgelpark: kerk wordt concertzaal	22
De drijvende kracht achter de Zuidervermaning	24

OPROEP VOOR VRIJWILLIGERS

De exploitatie van de kerken wordt geheel uitgevoerd door vrijwilligers. Zij zorgen er voor dat de gebouwen weer een levend monument in stad of dorp worden. Dit wordt bereikt door het openstellen van het gebouw, het organiseren van activiteiten en het leveren van hand- en spandiensten tijdens de verhuur.

Vrijwilligers zijn voor de stichting onontbeerlijk om haar doelstelling te verwezenlijken.

Daarom hier de oproep: wordt vrijwilliger bij de SOHK. Bent u geïnteresseerd?

Stuur een e-mail naar: info@oudehollandsekerken.nl en vraag naar de mogelijkheden.

Omslag: detail glas-in-lood-raam Grote Kerk, Schermerhorn [foto Casper Steketeer]

COLOFON

Oude Hollandse Kerken
nr. 81, winter 2015
ISSN 0166-3445
© 2015 SOHK
Uitgave Stichting
Oude Hollandse Kerken

De Stichting Oude Hollandse Kerken is opgericht in 1975. De stichting verwerft, restaureert, onderhoudt en beheert monumentale kerkgebouwen, waarbij het uitgangspunt is dat de kerkelijke monumenten een bijzondere, historische, architectonische of landschappelijke waarde vertegenwoordigen en voldoende draagvlak hebben om een nieuwe functie in de lokale omgeving te vervullen. De stichting wordt gedragen door donateurs en vrijwilligers.

Donateurs maken het werk van de stichting in financiële zin mogelijk. Het behoud van monumentale kerkgebouwen in stad of dorp is een kostbare aangelegenheid. Door het gebouw goed te onderhouden, te gebruiken en te behoeden voor verval bewaren we onze geschiedenis. Nieuwe donateurs zijn van harte welkom en kunnen zich aanmelden via de website www.oudehollandsekerken.nl

U kunt donateur worden vanaf € 25,- per jaar. Giften zijn meer dan welkom!
De SOHK is aangewezen als Algemeen Nut Beogende Instelling (Culturele ANBI) - RSIN 805443617.

Bestuur

drs. R.C.Th. Ootjers, voorzitter
drs. P.H. Heisterkamp, secretaris
mr. ir. J. Bezemer, penningmeester
J.M. van der Veen, vice-voorzitter Noord-Holland
C.J.G. Bijvoet, 2e penningmeester

Adres

Hillegomstraat 12-14, unit 0.10,
1058 LS Amsterdam
telefoon: 020 737 22 11
e-mail: info@oudehollandsekerken.nl
www.oudehollandsekerken.nl
IBAN: NL71 INGB 0003 3010 10

Redactie

J.M. van der Veen, voorzitter, dr. P.C.J. van Dael, mw. drs. H. van den Ende, dr. A. de Groot, mw. dr. A. de Kruijf, mw. drs. B.W. Linskens-van de Poel, mw. dr. K.A. Nieuwenhuisen, drs. J.C. Steketeer (eindredactie), P.H. van der Werf (beeldredactie)

Vormgeving

Arjen IJff BNO, Amsterdam

Druk

Zwaan Printmedia, Wormerveer

Kopij en beeldmateriaal

Kopij voor deze uitgave kunt u, als Word-bestand (niet opgemaakt), sturen aan het secretariaat van de Stichting Oude Hollandse Kerken t.a.v. de redactie. Beeldmateriaal in voldoende resolutie (min. 2Mb, max. 9 Mb) versturen via WeTransfer.com o.v.v. van naam afzender en voor welk artikel het bestemd is.

SOHK heeft zijn uiterste best gedaan om bronnen en rechthebbenden van beeldmateriaal in dit magazine, te achterhalen. Wanneer desondanks beeldmateriaal wordt getoond waarvan u (mede) rechthebbende bent en voor het gebruik waarvan u niet als bron of rechthebbende wordt genoemd, ofwel voor het gebruik waarvan u geen toestemming hebt verleend, kunt u contact met ons opnemen: info@oudehollandsekerken.nl

VAN HET BESTUUR

Cadeau bij 40-jarig bestaan SOHK

‘Wat een prachtige kalender’ hoor ik van vele kanten. ‘Kunnen we die ook bestellen om cadeau te doen?’ Meerdere malen werd mij dat gevraagd. En het antwoord is: ja. Eerlijk gezegd had ik niet verwacht dat die kalender zo in de smaak zou vallen. Niet dat ik hem niet mooi vind, prachtig zelfs, maar ik dacht: ‘zou in dit digitale tijdperk een kalender nog wel aanslaan?’ Mis gedacht dus. Dat komt natuurlijk door de prachtige foto's en de liefde die u als donateur/lezer hebt voor het religieus erfgoed. Erfgoed dat in de komende tijd steeds meer aangeboden zal worden, maar waar in de huidige samenleving op zich weinig vraag naar is. Veel voorzieningen die je in een kerkgebouw zou kunnen onderbrengen zijn of weg bezuinigd of al elders onder gebracht. Daarnaast zijn subsidies naar beneden bijgesteld, als je al subsidie krijgt.

Bestuurder zijn van een organisatie die zich tot doel heeft gesteld het religieus erfgoed te bewaren, is geen sinecure. En toch doen we het met plezier. Dat blijkt wel uit bijvoorbeeld het feit dat we als bestuur een cursus hebben gevolgd om te zien hoe we eventueel gelden buiten het subsidiecircuït kunnen verwerven, zeg maar sponsoring. We hopen daar in de komende tijd de vruchten van te kunnen plukken.

We zijn met deze voor ons nieuwe wijze van werven begonnen omdat we de komende tijd extra aandacht willen schenken aan de Grote Kerk van Schermerhorn. We hebben het zelfs het ‘project Schermerhorn’ genoemd. De kerk moet op zijn minst zo worden opgeknapt dat deze geschikt wordt voor verhuur. We doen dat overigens samen met Stadsherstel Amsterdam, een professionele organisatie met veel kennis en ervaring op dit gebied. Door deze samenwerking hopen we nog heel veel jaren te bestaan.

Het is voor ons voortbestaan ook van belang dat er meer donateurs komen. Wellicht dat u ze door de kalender cadeau te doen, kan strikken als donateur.

Ronald Ootjers, voorzitter.

DONATEURS AAN HET WOORD

De Stichting Oude Hollandse Kerken (SOHK) heeft ca. 600 donateurs. Daar is de stichting erg blij mee, want zij steunen het werk om religieus erfgoed voor de provincies Noord- en Zuid-Holland te behouden. Dit aantal is wel eens hoger geweest en in de afgelopen jaren langzaam maar zeker teruggelopen. Het bestuur heeft zich tot doel gesteld dit tij te keren. Dit kan ze alleen als ze weet wat iemand beweegt om donateur te zijn van een stichting als de SOHK. Tijdens de onlangs gehouden donateursdag is er om die reden een

vragenlijst uitgedeeld. Deze actie wordt vervolgd met een kleine telefonische enquête door bestuursleden onder donateurs, die niet aanwezig waren op de donateursdag. Mocht u gebeld worden dan hopen we dat u bereid bent om hieraan mee te werken. Met de gegeven antwoorden kan het bestuur plannen maken om het aantal donateurs weer te doen toenemen. Méér donateurs betekent een steviger fundament om de doelstellingen van de stichting te realiseren.

Vers bloed in de redactie

Soms dient zich als vanzelf het moment aan, dat stokjes overgedragen gaan worden. Peter van Dael, sinds jaar en dag eindredacteur van het bulletin van de SOHK, maakt graag ruimte voor vers bloed. We willen Peter hier alvast bedanken voor zijn belangloze inzet voor het bulletin, als eindredacteur, maar ook als auteur van diverse artikelen. Gelukkig blijft hij nog even lid van de redactie, zodat we van zijn deskundigheid kunnen blijven profiteren.

Dit bulletin is vormgegeven door een nieuw team: Arjen IJff, vormgever, Piet van der Werf, beeldredacteur en Hans Steketeer, eindredacteur. Wie zijn zij? Een korte introductie.

Hans Steketeer is musicoloog. Hij studeerde blokfluit en viola di gamba aan het Sweelinck Conservatorium in Amsterdam en

Piet van der Werf, sinds een jaar lid van de redactie, is gespecialiseerd in kunst- en erfgoed. Hij heeft gestudeerd aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam en heeft daarnaast diverse vaardigheden ontwikkeld, waaronder fotografie en redactioneel werk. Opvallend is zijn kennis van de Russische taal. Piet is ook een natuurliefhebber, wat blijkt uit zijn bijdrage in dit bulletin.

Arjen IJff is ontwerper/art director van diverse visuele concepten als websites, huisstijlen, boekontwerpen. De drijfveer in zijn werk is het verhaal achter een identiteit. Hij werkt daarom graag samen met verhalenvertellers als schrijvers, fotografen en illustratoren. Ook de SOHK heeft een identiteit met een eigen verhaal. Dit bulletin is hierop zijn eerste reflectie. ■

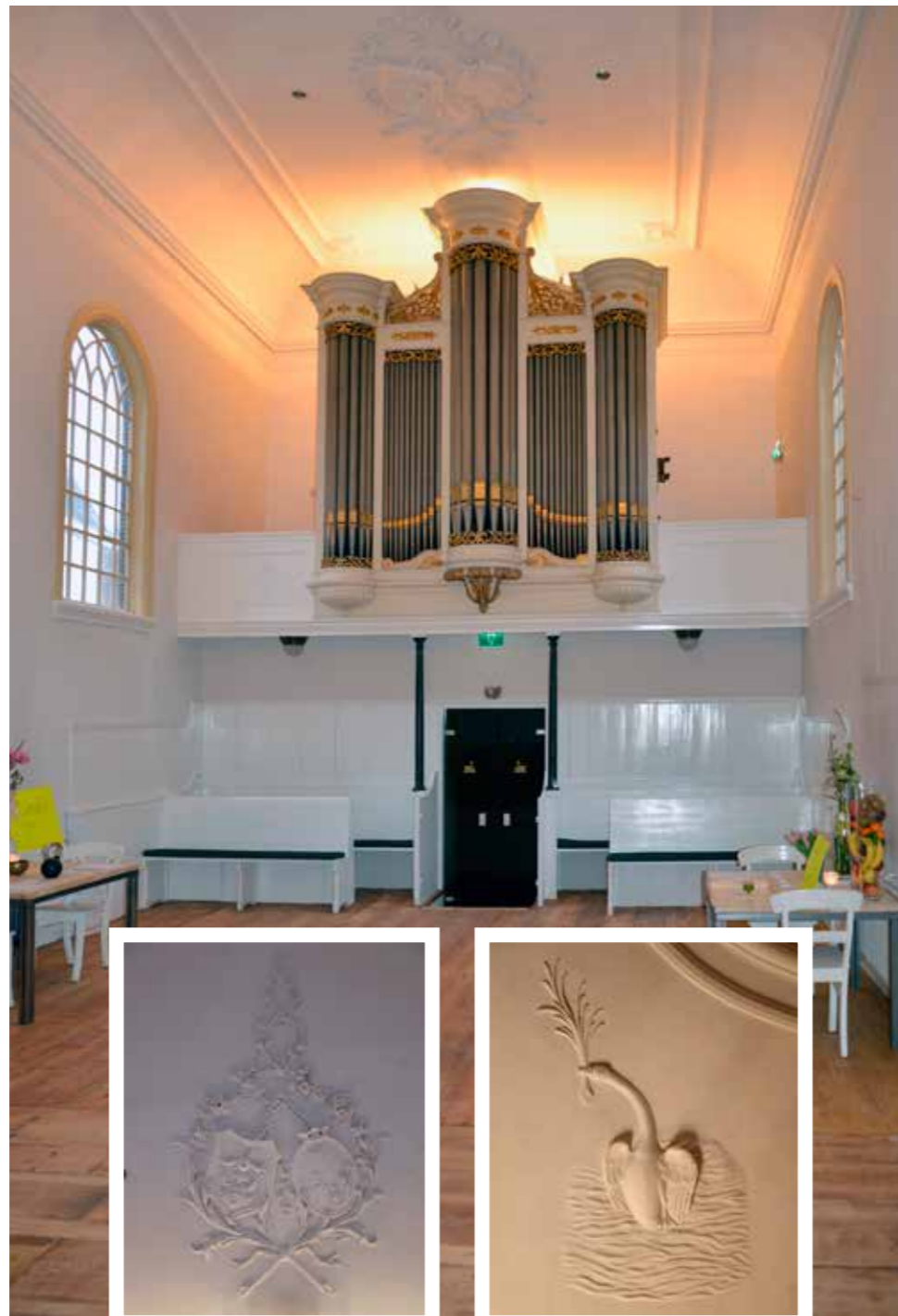
musicologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, met orgelbouw als specialisatie. Van 1998 tot 2011 realiseerde hij de 15-delige encyclopedie ‘Het Historische Orgel in Nederland’. Op dit moment werkt hij aan een digitaal vervolg hierop. Hij is ook webmaster van het Orgel Festival Holland en Alkmaar Orgelstad.

Herbestemming De Wijcker Swaen in Beverwijk

Het spook van de leegstand van kerken waart al een hele poos door Noord-Holland en de rest van Nederland. De leegstand houdt rechtstreeks verband met de secularisatie in Nederland. Doordat steeds minder mensen naar de kerk gaan, dalen de inkomsten en wordt het in stand houden van de gebouwen onbetaalbaar. Door de fusie van de protestantse kerken in Nederland - de Hervormde, Gereformeerde en Lutherse Kerk - is dit proces versneld. Vaak kan men toe met één gebouw waardoor er automatisch andere kerken leeg komen te staan. Deze ontwikkeling dwingt de eigenaar na te denken over de toekomst van deze kerken.

In Beverwijk leidde het proces van secularisatie al in 1996 tot het besluit van de Evangelisch-Lutherse gemeente Beverwijk-Velsen om hun kerk af te stoten en over te dragen aan de Stichting Oude Hollandse Kerken (SOHK). De toen opgerichte plaatselijke commissie (PC) heeft op allerlei manieren geprobeerd de kerkruimte sindsdien zo goed mogelijk te verhuren. Vrijwel direct konden zij de kerk verhuren aan de Christelijke Gereformeerde kerk van Beverwijk, die daar op zondag haar kerkdiensten ging houden. Daarnaast sloot men een overeenkomst met het plaatselijke theater dat kleine voorstellingen organiseerde in het kerkje. Ondanks alle inspanning bleven de inkomsten achter bij de uitgaven. Toen vervolgens de Christelijke Gereformeerde Kerk haar kerkdiensten elders ging houden, werd besloten de kerk te sluiten.

De SOHK ging vervolgens actief op zoek naar een nieuwe bestemming mét een dekkende exploitatie. In kleine dorpen is het soms moeilijk een goede herbestemming te vinden, maar in een plaats als Beverwijk moest dat toch mogelijk zijn? De kerk met consistorie werd in de etalage gezet van de plaatselijke makelaar en na verloop van tijd meldde zich een potentiële huurder: **Manouschka Sap-Faber**, die op een bedrijventerrein een studio had voor verbetering van leefstijl. Ze zocht al geruime tijd naar een locatie in het centrum, dicht

Details stucwerk-ornamenten plafond [foto's Jaap van der Veen]

bij haar klanten. Met haar werd overeenstemming bereikt voor een gezonde exploitatie van de kerk. Haar komst leidde tot een aanpassing van het gebouw waarbij tegelijkertijd een kleine restauratie werd uitgevoerd. De scheur in de achtergevel werd hersteld en de kelder onder de kerk werd waterdicht gemaakt, de huurster heeft er haar koffiecruiser in ondergebracht. In de kerk zelf werden de banken verwijderd, zodat een vrij te gebruiken ruimte ontstond. Manouschka Sap zegt over deze transformatie het volgende: 'Je kunt hier terecht voor voedingsadvies door een

gediplomeerd gewichtsconsulente, sportlessen zoals Kettlebell-Trainingen op muziek, Step & Shape, Pilates, Bodyshape, en verschillende soorten Yoga. Ook worden elke week meditatielessen gegeven door een meditatiecoach.'

De SOHK ziet dit soort herbestemmingen van leegkomende of leegstaande kerkgebouwen als een goed en verdedigbaar alternatief. Door een stabiele bron van inkomsten wordt zij in staat gesteld de onderhoudskosten te dekken en het monument voor de toekomst te bewaren.

JAAP VAN DER VEEN

Klaas Koelewijn

Beheerder orgels van de SOHK

In het vorige bulletin is in vogelvlucht het bijzondere orgelbezit van de Stichting Oude Hollandse Kerken gepresenteerd. Negen zeer verschillende instrumenten met elk een eigen geschiedenis, waarin goed gebruik en onderhoud zeker niet altijd vanzelfsprekend waren. Nu deze instrumenten in gebouwen staan die in hoofdzaak geen kerkelijke functie meer hebben, bestaat het gevaar dat hun conditie verslechtert; niet door desinteresse maar veelal door het ontbreken van kennis hoe ermee om te gaan.

Gelukkig wordt dit bij de commissies die de kerken exploiteren en bij de SOHK als eigenaar, beseft: de orgels verdienen professioneel beheer en onderhoud. Daarom is dit jaar Klaas Koelewijn gevraagd of hij het beheer van de orgels op zich wil nemen.

Klaas Koelewijn is musicus en orgelmaker. Hij studeerde aan het Conservatorium van Amsterdam. Naast organist is hij ook koordirigent en wordt hij veel gevraagd te dirigeren bij koren en ensembles. Hij is de vaste bespeler van het orgel in de Lutherse Kerk in Haarlem. Bij Flentrop Orgelbouw bekwaamde hij zich in het vak van orgelmaker. Vooral de klank-technische kant van het vak heeft zijn bijzondere aandacht.

Immiddels is Klaas aan zijn ronde langs de orgels begonnen. Haringhuizen en Schermerhorn zijn aan een nauwkeurige inspectie onderworpen. Toen hij naar de Zuidervermaning in Westzaan ging, heb ik hem vergezeld. We werden hartelijk ontvangen door Jan van der Male, organist van deze kerk. Ruim drie uur lang hebben we dit bijzondere orgeltje bekeken en gesproken over hoe onze bevindingen vast te leggen. Immers goede documentatie is voor het beheer van de orgels onmisbaar. Als alle orgels zijn bezocht hoort u hier meer over. Een ding is zeker: Klaas zal zijn best doen.

HANS STEKETEE

Orgel Zuidervermaning in Westzaan [foto Casper Steketeer]

Gitarist Melle Weijters [foto Hein Heijne]

Het orgel verfijnd ontkerkelijk

Op zondagavond 5 juli gebeurde er in de Grote Kerk in Oosthuizen iets bijzonders: **Guus Jansen** en **Melle Weijters** leidden met hun programma Meantone Blues het orgel van kerks instrument terug naar zijn wereldse herkomst. Of anders verwoord: 'Your roots are in the mean streets, that 'll never change', aldus Donald Fagen in 'I took you out of the ghetto' (Sunken Condos, 2012).

Een jaar eerder, op 28 september 2014, speelden ze in het Muziekgebouw aan het IJ met succes een vergelijkbaar programma Micro Blues, waarin ze de mogelijkheden van 31-toonstemming onderzochten. De opmerkelijkheid van Herman van Leuven, lid van de plaatselijke commissie, legde de link naar Oosthuizen. De vocale intonatie en middentoonstemming bleken van het orgel in Oosthuizen een virtuele vocalist te maken in composities van Miles Davis, Ellington en Hendrix.

Aanzienlijk verfijnder nog realiseerden organist en gitarist de ontwapenende rauwheid van de blues-zangstijl op beider instrumenten. Als gitarist specialiseert Weijters zich in de zogenaamde *micro-tonaliteit*: spelen met heel kleine intervallen. Jansen benutte vergelijkbare grootheden die al eeuwen sluimeren in de middentoonstemming van het Oosthuizer instrument.

De zestiende-eeuwse Estampie, nu als orgelsolo, bleek van de Vlaming Jan de Macque, die te Napels als Giovanni de Macque furore maakte in de kring van Gesualdo. In Downhome Blues demonstreerde Weijters een harpgitaar, een soort theorbe met vrij klinkende snaren, uit 1917.

Beide musici spreidden een overrompelende virtuositeit ten toon, zodat aan het eind van het concert een magische sfeer ontstond vanuit Weijters' Texels Kebab naadloos overgaand in Hendrix' Red House en uitmondend in een schier eindeloze coda over Lonely Woman van Ornette Coleman.

Een uitstekend gedoseerd klankfestijn in een navenant ingerichte Grote Kerk met een aandachtig en enthousiast publiek: een voortzetting waardig!

JO VAN BEUSEKOM

Verlichting in historische kerken doet er toe; een kwestie van de juiste keuze

Grote St.-Laurenskerk, Alkmaar [foto Joachim van Houweningen]

Wie een willekeurig museum binnenstapt, ervaart het als vanzelfsprekend dat de tentoongestelde objecten goed zijn uitgelicht. Daar komt men immers voor: het goed kunnen bekijken van de objecten. In kerken is dit vaak niet zo. Vooral in die gebouwen waar de kerkelijke functie is vervangen door een publieke, kan het uitlichten van bijzondere elementen van toegevoegde waarde zijn. Joachim van Houweningen, lichtontwerper, vertelt aan de hand van twee voorbeelden hoe het ook kan.

JOACHIM VAN HOUWENINGEN

In dit stukje wil ik me toespitsen op het creatief gebruik van TL en LED in twee kerken, de St. Pancras- of Zuiderkerk te Enkhuizen met gewelfschilderingen uit 1485, en de Grote of St.-Laurenskerk in Alkmaar met gewelfschilderingen uit 1518 van Jacob Cornelisz. van Oostsanen.

De kerk in Enkhuizen bezit de oudste schilderingen op houten tongewelven in Nederland. Door het grote contrast tussen de witgekalkte muren en de donkere gewelven, en door de schittering van de vernislaag,

waren zij slecht zichtbaar. Doodzonde, en licht moest daar verandering in brengen; een uitdaging.

Ondanks de wens van de opdrachtgever om met halogeen te werken, waren er architectonische en cultuurhistorische aspecten die mij in een andere richting duwden. Daarnaast mag het publiek bij mij nooit het gevoel krijgen dat iets kunstmatig is uitgelicht.

Er kwam een armatuur op basis van drie (Eén kunstlicht- en twee daglicht-) dimbare TL-buizen, die afhankelijk van de vraag

gemixt kunnen worden. Overdag kan de kap nu met 'koel' daglicht worden belicht, terwijl 's avonds gekozen kan worden voor een 'warme' verlichting.

Door de armaturen op de bestaande trek balken te monteren losten we direct ook twee andere problemen op: de armaturen zijn nauwelijks zichtbaar, en door de belichtingshoek (verticaal naar boven) zijn de hinderlijke schitteringen op de voorstellingen weg.

Mede door de egale spreiding heeft de toeschouwer zowel in de dag- als in de avondsituatie niet het gevoel dat de kap is verlicht, maar wel zijn de schilderingen duidelijk en helder zichtbaar en is zonder dat de bezoeker het weet de beleving van de kerk intenser.

[foto Casper Steketeel]

Voor de St.-Laurenskerk in Alkmaar stond ik voor een hele andere uitdaging. Ook zij wilden een gelijkmatige belichting die van daglichtkleur zou kunnen veranderen. De negen gewelfvakken van de koorsluiting met 'Het Laatste Oordeel' moesten zo worden aangelicht dat de armaturen de voorstellingen niet zouden afdekken. Omdat het hier onmogelijk was armaturen op de trek balken te monteren, werd de afstand tussen de lichtbron en de schildering zo veel groter, dat de optie voor TL afviel. Uiteindelijk heb ik een LED-armatuur gekozen, dat de drie kleuren van het daglicht spectrum kan mengen en dus overdag een koele uitstraling heeft en 's avonds een warme. Door de juiste lenskeuze is er een mooie egale spreiding ontstaan.

In beide kerken is op deze manier een zeer onderhoudsvriendelijk, UV-vrij en energiezuinig lichtontwerp aangebracht waar nog jaren van kan worden genoten.

Historische kerken en hun interieurs zijn een kwetsbaar en waardevol cultureel erfgoed en verdienen daarom de juiste aandacht. Een uitgekende belichting kan die aandacht versterken en ondersteunen. Bovenstaande voorbeelden laten zien dat met moderne middelen een zeer bruikbaar lichtplan kan worden uitgewerkt. Zo worden op verfijnde wijze de cultuurhistorische waarden van deze kerken nog eens extra verlicht. ■

Grote Kerk, Gouda [foto Laurens Vis]

Donateursdag zaterdag 26 september 2015

De donateursdag was dit jaar op een zeer zonnige septemberdag in Gouda. Vanaf tien uur werden we ontvangen in de Oud-Katholieke kerk van St. Jan Baptist aan de Hoge Gouwe 107. Deze kerk ligt verscholen achter een drietal panden, die er uitzien als woningen. De kerkzaal is gebouwd tussen 1630 en 1632, maar kreeg pas in 1685 zijn huidige omvang. Het interieur werd in 1863 ingrijpend gewijzigd, waarbij het altaar met de fraaie getorste zuilen naar de westkant werd verplaatst. De rijk bewerkte preekstoel werd gehandhaafd.

Tijdens de donateursvergadering werd de huidige gang van zaken toegelicht door de voorzitter en de penningmeester. Daarna vertelde Marianne van der Veer van de Oud-Katholieke kerk een boeiend verhaal over de geschiedenis van de St. Jan Baptist en hoe zij erin slagen de kerk in de huidige tijd te exploiteren.

Vervolgens een wandeling naar de Sacramentskerk in de wijk Korte Akkeren. Een tiental jaren geleden is deze kerk verkocht aan een woningbouwvereniging en bestemd tot gezondheidscentrum. Langs de wanden zijn over twee verdiepingen voorzieningen

ingebouwd, die ruimte bieden aan artsen, fysiotherapeuten, een apotheek, et cetera. Hiermee heeft de kerk zijn centrale plaats binnen de wijk herwonnen en is dit een goed voorbeeld van een geslaagde herbestemming.

De lunch was in de Lichtfabriek, een tot grand-café en restaurant verbouwde elektriciteitscentrale. Het is een prachtige lichte ruimte, die zijn industriële karakter heeft behouden.

Daarna is de Jerusalemkapel aan de beurt. De kapel is eigendom van de gemeente Gouda en wordt gebruikt als atelierruimte voor jonge kunstenaars, die hier gedurende een aantal maanden kunnen werken. De twaalfhoekige kapel werd van 1497-1504 gebouwd in opdracht van de priester Gijsbert Raet, ter herinnering aan zijn pelgrimage naar het Heilige land. In 1511 is Raet in zijn eigen kapel begraven. Bij de laatste restauratie werd het graf herontdekt en zichtbaar gemaakt in de naastgelegen woning, die van oudsher deel uitmaakt van de kapel.

Tot slot werd de stadskerk van Gouda bezocht, de St. Jan, de langste kerk van Nederland en beroemd door de prachtige gebrandschilderde ramen. Onze rondleider, de heer Bosch, vertelde op boeiende wijze over de bijzonderheden van een aantal ramen. In het recent nieuw ingerichte koor, met nieuwe eiken banken en een kooromgang, zong een koor prachtige liederen. Dit zorgde voor een

intieme sfeer in de kerk. Niet onvermeld mag blijven de bijzondere vloer van messing platen in het koor, ontworpen door architectenbureau Van Hoogevest. Voldaan, maar ook enigszins vermoeid door het intensieve programma, werd de dag hiermee afgesloten.

LAURENS VIS

AUTOMATISCHE INCASSO VAN UW DONATEURSBIJDRAGE

Onlangs hebben wij alle donateurs een brief gestuurd met het verzoek een automatische incasso af te geven voor de jaarlijkse donateursbijdrage. Dit scheelt kosten, zodat er meer overblijft voor het werk van de stichting. Daar is erg goed op gereageerd.

Mocht dit aan uw aandacht zijn ontsnapt en u bent best bereid een machtiging voor eenmalige (jaarlijks) automatische incasso af te geven stuurt u dan een e-mail naar info@oudehollandsekerken.nl (of een briefje) en u krijgt per omgaande het machtigingsformulier toegestuurd.

Omdat de automatische incasso niet is en wordt gebruikt voor de jaren 2014 en 2015, en als u uw donateursbijdrage voor een of beide jaren nog niet heeft overgemaakt, wilt u dit dan s.v.p. alsnog zelf overmaken naar (IBAN) NL71 INGB 0003 3010 10. De SOHK is u daar zeer erkentelijk voor.

De Levende Kerk

De kerken zijn de bergen van het Noord-Hollands landschap. Spelonken, kerkhoven, een conifeer om in te schuilen: hier vinden veel dieren hun broed- en roestplaatsen. Maar ook 'versteende' dieren vinden we in het houtsnijwerk aan koorbanken, in gevelstenen en gebrandschilderde ramen. Hoe komen deze aan hun betekenis, wie maakte ze?

En welke dieren vinden we nu echt in en om de kerken en wat kunnen kerken doen aan faunabeheer?

Op deze twee aspecten van dieren en kerken gaan we in.

PIET VAN DER WERF

Kieviten boven de Eilandspolder met op de achtergrond de Grote Kerk van Schermerhorn [foto Piet van der Werf]

Rond de kerk zitten ransuilen, en er vliegt wel eens een slechtvalk over. 's Winters zit het hier vol met smienten. Zo'n slechtvalk blijft dan in zo'n gebied hangen want hij heeft dan veel predatie-mogelijkheden.' Gerard Kenter is inwoner van Beets en vogelliefhebber. De gemeente Zeevang, waar Beets onder valt, herbergt veel weidevogels. 'Vroeger waren het broedende kemphanen en watersnippen die gebaat zijn bij een moerasachtige omgeving.' Kenter is hier opgegroeid en zag als kind veel boterbloemen, klaver en zuring. 'Door bemaling en het kweken van raaigras is het land veranderd in een groene steppe'. Elders in de rietkragen van de Ringvaart en rond de 'wielen' van het IJsselmeer treft hij regelmatig rietzangers aan, kleine karekieten, waterrallen en soms een baardman. Hij wijst ook nog op een geïsoleerde kolonie noordse woelmuizen die zich bevindt in de Zeevang, in de rietlanden bij Schardam.

Noord-Holland heeft veel te bieden aan natuurbeleving. Maar ook in de kerken treffen we dieren aan. De kerk van Beets is van binnen tijdens de laatste restauratie door de restaurateur verrijkt met een slakje dat bij de levensboom is geschilderd, en elders twee muisjes, zijn 'handtekening', als het ware. Slakken en slakkenhuizen zijn een dankbaar thema in middeleeuwse handschriften, als symbool van luidheid en geilheid, dikwijls vechtend met een soldaat. Volgens een oud volksgeloof zou de ziel in de gedaante van een muis na overlijden het menselijk lichaam via de mond verlaten. Voordat we nader ingaan op enkele aspecten van diersymboliek, bezoeken we eerst nog een paar andere kerken van de SOHK.

LANGS DE KERKEN VAN DE SOHK

Ten noorden van Purmerend staat de kerk van Kwadijk, waar vorig jaar een torenvalk in de kerktoren nestelde. Ganzen, goudplevieren, kieviten en wulpen zijn soorten die in het poldergebied veelvuldig voorkomen. Ook soorten als de zwartkopmeeuw en rode wouw zijn hier waargenomen.

Dichtbij Beets vinden we de Grote Kerk van Oosthuizen, een museale kerk met een bijzonder interieur. In de omgeving broedden kerkuilen. In april van dit jaar is bij 'weidevogelboer' Jan Vrolijk door de Vogelbescherming een pomp op zonne-energie geplaatst. Zo wordt een 'plasdras' gecreëerd en daar komen bijzondere soorten als de kempiaan op af.

Ten noorden van Beets staat de kerk van Oudendijk, aan de Westfriese Omringdijk. Naast de bekende weidevogelsoorten van Noord-Holland worden er nog wel eens lepelaars waargenomen en soms een kleine rietgans, sneeuwganzen of casarca. Op een gevelsteen in Oudendijk prijken ganzen die naar links en rechts kijken en het bezit van de welgestelde boeren bewaken.

Binnen de Westfriese Omringdijk ligt ook Haringhuizen. Tijdens overstromingen vluchtten boeren met hun vee naar de vaak hoger gelegen kerken. De vroegste kerken zijn vaak gebouwd op plaatsen waar de lokale bevolking een veilig heenkomen vond. Dat zou ook het geval zijn met de Willibrorduskerk in Haringhuizen. Deze plaats ligt in een in de dertiende eeuw droog gevallen waddengebied in de kop van Noord-Holland. De naam Haringhuizen heeft niets met haringen te maken heeft, maar komt van *heering*, een gebied zonder landheer. Waarnemingen in Haringhuizen: weidevogels, brandganzen, maar ook een boomvalk en een 'bruine kiek' zijn hier niet van de lucht.

Aan de noordkant van de prachtige Eilandspolder met zijn ijsvogels, gele kwikken, plevieren, rallen en ruiters staat de Grote Kerk van Schermerhorn. 'Mollen', worden de Schermerhorners van oudsher genoemd, en dit dier zien we zowel in een gevelsteen van de kerk als in de kroonluchters. Achterin de zolder heeft Noord-Hollands Landschap

Boeren schuilen in de Grote Kerk van Edam tijdens de Watersnoodramp 1916 [foto collectie Waterlands Archief]

een houten kist aangebracht met een opening naar buiten. Daarin kunnen vlermuizen nestelen en overwinteren, zonder dat ze meteen de hele zolder in gebruik nemen. Vleermuisbescherming is hard nodig, en de kerk draagt hier op deze manier aan bij. Ook treffen we in deze kerk overblijfselen van het grootste dier aan: een walvisrib en baleinen, uit de tijd dat dit dorp groot was in de walvisvaart en de handel op de Oostzeegebieden en de Oriënt. Noord-Hollandse interieurs uit die tijd weerspiegelen deze periode van welvaart.

Koorbanken in de Oude Kerk van Amsterdam [foto Casper Steketeel]

VERSTEENDE DIEREN

In bijna alle Noord-Hollandse kerken, van Texel tot Haarlem, zijn wel diervoorstellingen te vinden. Een aantal eigenaardige voorstellingen treffen we aan in de Oude Kerk in Amsterdam. De zittingen van opklapbare koorbankjes zijn onderop voorzien van zitsteunen (misericorden) die versierd zijn met diverse voorstellingen in houtsnijwerk. Daarbij is er één van kleine mannen die kraanvogels doodslaan. We vinden deze terug in het boek 'Der naturen bloeme' van Jacob van Maerlant uit 1270, waarbij pigmeën hun oogst verdedigen tegen kraanvogels. Ook de vloer is één grote dieren tuin: 'Overal op de zerken zie je dieren afgebeeld', vertelt Piet Musters van de Oude Kerk. Terwijl we door de kerk lopen, wijst hij op diverse plekken naar de vloer en hij vertelt erbij dat veel dieren in familienamen voorkomen. 'Of er ook levende

'Der naturen bloeme' van Jacob van Maerlant uit ca. 1350 met rechtsonder pygmeëen die kraanvogels bestrijden [foto Koninklijke Bibliotheek]

dieren in de kerk voorkomen? Er werden vroeger wel katten gehouden om de muizen te vangen, en er zitten hier veel vleermuizen.' In de St. Sebastiaanskapel komen we warempel een dode vleermuis tegen: op het graf van Harmen Gisbertsz. Vos.

*'De gereformeerden een Haan,
De Lutheranen een Zwaan,
De Katholieken een Kruis,
De Dopersen een Pakhuis.'*

Uit bovenstaande dichtregel valt op te maken dat de Dopersen geen religieuze uiterlijkheden mochten aanbrengen aan buitenzijde van hun 'schuurkerken', zoals bij de Zuidervermaning in Westzaan. De Lutherse huiskerk De Wijcker Swaen in Beverwijk heeft juist een prachtige zwaan op het dak en een gans in de gevelsteen. De theologische dissident Johannes Hus vergeleek in de vijftiende eeuw zijn gevangenschap met die van een gans (in het Boheems *hus*). Luther kwam daar op terug en zei dat de 'gebraden gans' had voorspeld dat 'gij over honderd jaar een zwaan zal horen zingen', waarmee de zwaan tot symbool van de Lutherse kerk werd.

De haan mag natuurlijk niet ontbreken in een artikel over dieren en kerken. 'Voordat de haan twee keer kraait, zal je mij drie keer verloochenen.' sprak Jezus tegen Petrus. De haan zou op de kerktoren staan als waarschuwing om de Heer niet te verloochenen. In de kunst staat de haan meestal voor vruchtbaarheid en waakzaamheid. De hoederhoven staan voor het gezin, zoals in de schilderijen van De Hondecoeter. Op oude Franse klokken van ná de revolutie wil de haan nog wel eens omkijken, terugkijkend op het *ancien régime*.

TERUG NAAR DE LEVENDE NATUUR

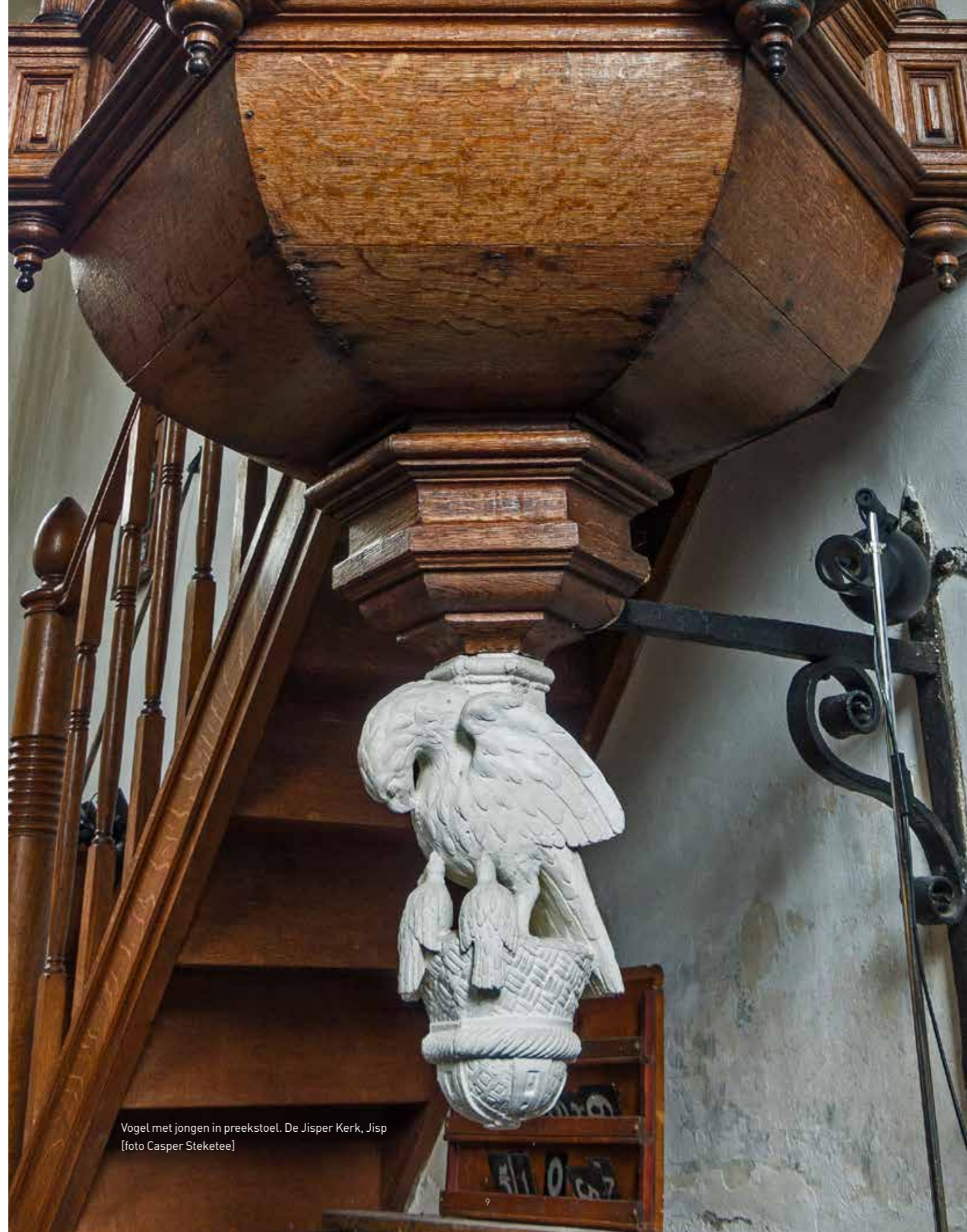
Op 9 juni van dit jaar schrijft het Noordhollands Dagblad dat er een pelikaan is neergestreken in Callantsoog. Een pelikaan wordt hier niet vaak waargenomen. We treffen dit onhollandse dier regelmatig verbeeld aan in kerken, terwijl zij haar jongen voedt uit de wond in haar buik. De pelikaan komt overwegend voor in Klein-Azië, maar als we de vogelgids er op na slaan, lezen we bij de kroeskoppelikaan dat deze vogel voor de Middeleeuwen ook in Nederland voorkwam. Ook de pelikaan vinden we omschreven in het boek van Van Maerlant: 'Op de derde dag

rijt zij haar zijde open en wekt zij haar jongen met haar rode bloed op uit de dood.'

Wanneer een pelikaan haar jongen voedt, spert zij haar rode bek wijd open en eten de jongen de visvangst uit haar bek, waardoor het inderdaad lijkt alsof ze deze recht uit de maag van hun moeder pikken.

De pelikaan symboliseert tevens de wederopstanding, en dat geldt ook voor de hagedis die zich telkens vernieuwt, de sprinkhaan en de vlinder die opstijgt uit het gras. 'Kerken zijn gewilde overwinteringsplekken voor vlinders', zegt Kars Veling van De Vlinderstichting. 'Dagvlinders als dagpauwoog en kleine vos overwinteren regelmatig in kerken. Ze zijn in winterslaap en in rust van november tot in maart. Maar soms ontwaken ze. Zo heb ikzelf tijdens de kerstdienst met kerst de kleine vos zien fladderen boven de preekstoel. Deze werd wakker doordat er zoveel mensen in de kerk zaten dat het er zowaar warm werd!'

In 2014 deed entomologe Lidwien Raak van den Berg onderzoek naar een kolonie lieveheersbeestjes die was neergestreken in de Grote Kerk van Alkmaar. Qua naam zeer

Vogel met jongen in preekstoel. De Jisper Kerk, Jisp [foto Casper Steketee]

welkom, maar er zijn insecten die je liever niet in je kerk aantreft. De bonte klopkever, beter bekend als bonte knaagkever, tikt als paringsritueel met zijn harde schild tegen het hout, wat vroeger geïnterpreteerd werd als het aankloppen van de dood. Vandaar de vroegere naam *doodskloppertje*. In het Engels heet hij 'Death Watch Beetle' en in het Duits *Totenuhr*. Deze namen zouden uit de scheepvaart komen, want als men het dier aantroef, betekende dit dat het houten schip tot op de kern verrot was en spoedig zou vergaan.

KERK EN FAUNABEHEER IN DE PRAKTIJK

Faunabeheer en behoud van monumentale kerken staan wel eens op gespannen voet met elkaar. Klankgaten van kerken worden soms afgedicht in verband met overlast van duiven en kauwen, maar ja: een kerkuil is natuurlijk welkom. Door stadsuitbreiding komen kerken steeds verder te liggen van landelijk gebied, waardoor aanvliegroutes langer worden. Wegens teruglopende aantallen kerkuilen is het daarom zeer wenselijk om nestkasten aan te brengen. Een uilen- of vleermuiswerkgroep kan hierbij uitstekend helpen. Kerken zijn ook buitengewoon belangrijke verblijfplaatsen voor gierzwaluwen, mussen en vleermuizen, zoals de grootoorvleermuis. Kerken kunnen met betrekkelijk weinig inspanning bijdragen aan lokale fauna, al was het maar door minder enthousiast te maaien, in ieder geval in de bloei- en broedperiode. Het laten opschieten van (on)kruiden, bloemen en zaadplanten trekt weer insecten aan, wat ook weer vogels aantrekt. 'Een vlindertuin is natuurlijk een feest!', zegt imker Rene Genet van Amsterdamse Honing. In kleinere gemeentes, die zijn omgeven door graslanden (de *groene steppes*), zijn bijen volgens hem zeer welkom. Genet: 'Bijen hebben een lange tijd een belangrijke rol gespeeld in de kerk. Monniken hielden bijen in de kloostertuin. De beroemdste is broeder Adam die de Buckfast-bij ontwikkelde, in Buckfast-abbey. Kerken zouden bijenkasten kunnen plaatsen op hun kerkhoven. *Parochiehonig* kan als plakmiddel gaan werken voor bezoekers. Je moet ze wel Bed & Breakfast aanbieden: er moet ook eten zijn. Vlinders en bijen gedijen bij hoge biodiversiteit. Kerken kunnen contact opnemen met de Nederlandse Bijenhoudersvereniging, of lokale afdelingen voor meer informatie. De cirkel zou weer rond zijn als de buckfast bij weer terug keert bij de kerk.' ■

Dieren in de bijbel, kunst en literatuur

Volgens de bijbel schiep God op de vijfde en de zesde dag het dierenrijk en tenslotte, naar zijn evenbeeld, de mens, die zou heersen over alle andere schepselen. Voor de zondeval leefden ze in harmonie tezamen: 'Zelfs de slang was aanvankelijk een zachtmoedig dier en zij kroop niet over de grond doch liep rechtop... Indien Eva nooit tevoren een slang had gezien, zou zij heftig geschrokken zijn toen zij de slang voor het eerst zag', schrijft de zeventiende-eeuwse exegeet Tomas Malvenda.

Op een burijsgravure van Albrecht Dürer uit 1504 zien we Adam en Eva omringd door dieren. Volgens de kunsthistoricus Erwin Panofsky symboliseren deze dieren verschillende gemoedstoestanden, terwijl de temperamenten van de mens een perfecte balans vormden, tot aan de zondeval. In de bijbelse kunst en literatuur worden voortdurend menselijke eigenschappen toegekend aan dieren, zowel positieve als negatieve.

Adam en Eva, burijsgravure van Albrecht Dürer uit 1504 [bron Wikimedia Commons]

De dierlijke aarde is in de bijbelse geschiedenis een overwegend heidense plaats. Volgens de bijbelse archeoloog G.E. Wright is 'het leven van de natuur niet noodzakelijkerwijs het leven van God'. Het pastorale landschap van de christelijke mens daarentegen is een bijbelse idylle waar Gods water over Gods akkeren vloeit, waar herders over het vee waken en waar de tuin is als een Hof van Eden. De onherbergzame wouden en bergen zijn een *no-go area*, een oord waar de duivel huist. Bij de oude Grieken wonen daar de faunen: bosgeesten waar wij het woord 'fauna' weer aan te danken hebben.

Kraagsteen zuiderportaal Nieuwe Kerk, waarschijnlijk vroeg 20ste eeuw [foto Piet van der Werf]

Veel dieren worden geassocieerd met bijbelse personen, zoals bij dit beeldje van Sint Antonius met varken. Oosterkerk, Hoorn [foto Piet van der Werf]

De vroege volgelingen van Christus gebruikten de vis als symbool voor hun geloof. 'Pisculi' werden deze gelovigen in de vroegste periode van het Christendom genoemd. Het Griekse woord voor vis, 'ICHTHUS', bestaat uit de beginletters van de Griekse woorden Jezus/Christus/van God/de Zoon/Verlosser, een soort geheime code.

Glas-in-lood-raam van Paulus Blom in de Pelgrimvaderskerk Delfshaven: 'Een gewemel van levende zielen' [foto Peter van Dael]

ANDERE BRONNEN

Veel dieren die we verbeeld in kerken aantreffen, zijn afkomstig van prenten van bekende kunstenaars. Oud-kerkelijke dieren zijn omschreven in middeleeuwse 'bestiaria', die weer zijn gebaseerd op de Physiologus: Griekse teksten over dieren uit het begin van de jaartelling. Ze hoeven trouwens lang niet in alle gevallen de bijbelse moraal te verbeelden, want veel afgebeelde diervoorstellingen hebben betrekking op oude volksverhalen, gezegden, Aesopische fabels of klassieke thema's.

In de moderne tijd zal het paradijs op schilderijen steeds meer fungeren als voertuig om dieren 'naar de natuur' te kunnen schilderen: meer onderzoekend, opsommend zelfs, zoals in de schilderijen van Frans Snijders en Breugel. Deze ontwikkelingen houden gelijke tred met het tijdperk van wetenschap en onderzoek.

Dat de beeldenstorm een einde zou hebben gemaakt aan het vervaardigen van beelden in protestantse kerken is slechts ten dele waar. Er werden geen heiligenbeelden meer vervaardigd, maar er is geen gebrek aan allegorieën en diersymbolen. Naast bijbelse deugden hadden deze betrekking op zaken als de handel, de ambachten, het boerenleven, visserij enzovoorts, wat mede aantoont dat kerken veel meer dan enkel godshuizen waren.

DE KUNSTENAARS

Van vroeg houtsnijwerk is de meester vaak onbekend. Stijlkenmerken doen wel eens een Brabantse of Vlaamse herkomst vermoeden. De steenhouwers die betrokken waren bij de bouw van kerken kregen bij de ornamentiek vaak de vrije hand. Daarbij moet men terughoudend zijn met het toekennen van al te veel autonomie van de beeldensnijders in kerken. Bij latere kerken wordt steeds meer een totaalontwerp geleverd, zoals in de laatnegentiende-eeuwse neogotische *Cuyperkerken*, waarbij de architect alles tot in detail ontwierp. Anderzijds werd het rijtje diernonamenten dat we aantreffen bij het neogotische portaal aan de zuidzijde van de Nieuwe Kerk in Amsterdam vermoedelijk weer door de steenhouwers zelf vervaardigd, tijdens de restauratie uit het begin van de twintigste eeuw. Voor de kunstwerken in de Kerk van Onze-Lieve-Vrouw van de Allerheiligste Rozenkrans, oftewel de Jacob Obrechtkerk, in Amsterdam werden tijdens de bouw rond 1910 een heel aantal kunstenaars aangetrokken, zoals Mari Andriessen, John Rådecker, Otto van Rees en vele anderen.

Op dit moment wordt door Van Hall Larenstein onderzoek verricht naar vleermuizen in 208 Friese kerken, dat in oktober van dit jaar gepubliceerd zal worden bij De Zoogdiervereniging. In Engeland is er al veel gepubliceerd over kerken en faunabeheer. In Nederland is er een stichting die zich inzet voor de mussen, er zijn vleermuiswerkgroepen en natuurlijk de lokale KNNV's. Er zijn speciale 'huifpannen' beschikbaar voor gierzwaluwen ('devil's bird' in het Engels), en kerken zouden wilde-bijenkasten kunnen plaatsen. Deze kan je zelf maken van rietstengels, bamboe of door een blok hout met gaatjes te doorboren.

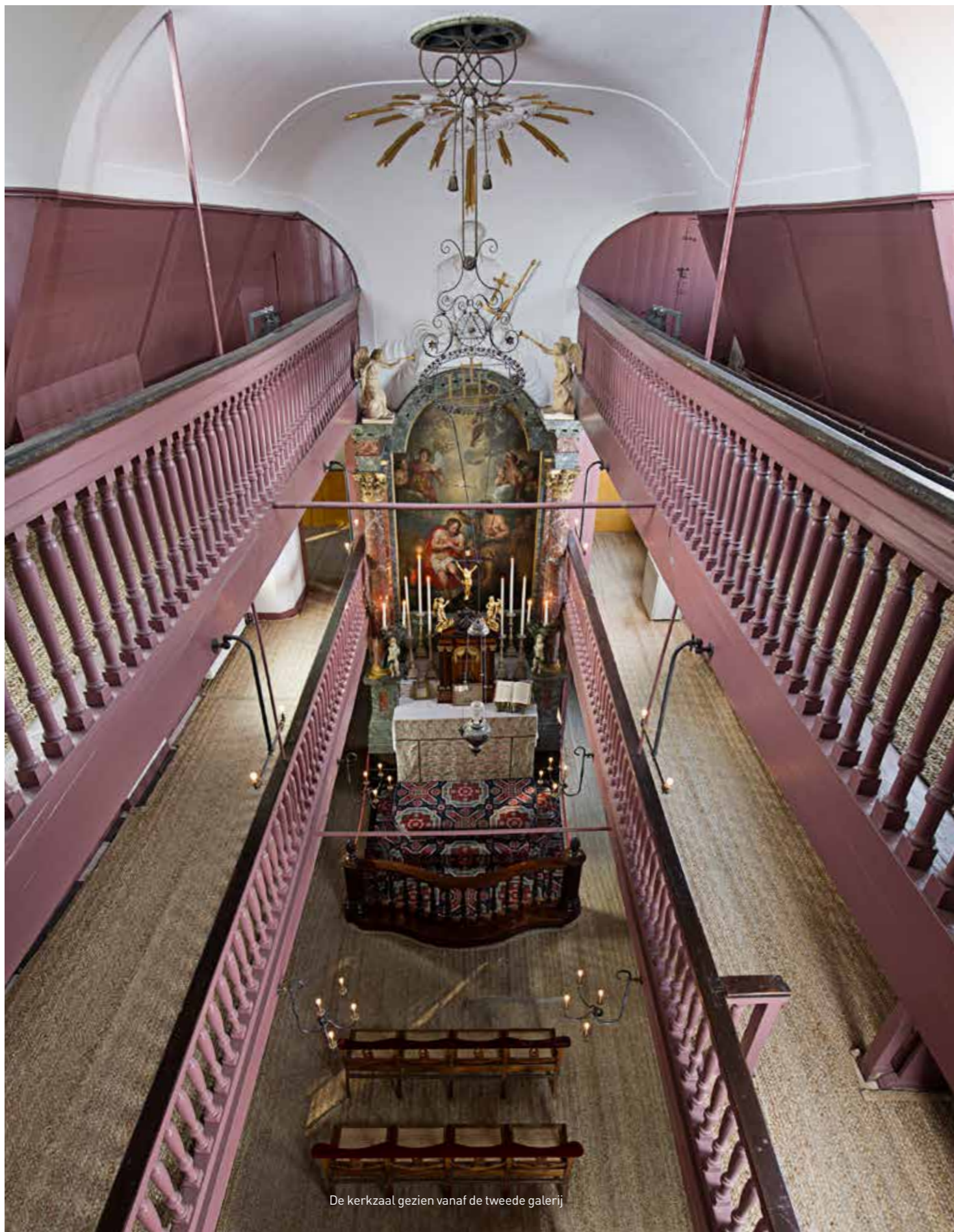
Oranjekeerk, Amsterdam [foto Thea Dammen]

LITERATUUR EN BRONNEN

Met dank aan de in het artikel genoemde personen en diverse erfgoed- en natuurverenigingen die bijdroegen aan het artikel. Een uitgebreide lijst van natuurverenigingen, erfgoedinstanties en verwijzingen naar informatie, alsook een uitgebreide literatuurlijst vindt u op de webpagina van de SOHK.

Voor wie zelf op pad wil is er het boekje 'Kerken Kijken', uitgegeven door de SOHK met verschillende routes door de besproken gebieden en langs de kerken van de stichting. Het boekje is beschikbaar via het bestelformulier op de webpagina onder www.oudehollandsekerken.nl/publicaties.html

De kerkzaal gezien vanaf de tweede galerij

Ons' Lieve Heer op Solder Anno 2015

Op 22 september 2015 heeft, in aanwezigheid van Koningin Máxima, de 'heropening' plaatsgevonden van Museum Ons' Lieve Heer op Solder te Amsterdam. Het woord heropening staat tussen aanhalingstekens, want het museum heeft wel een uitbreiding, in de vorm van een nieuw entreegebouw, en een restauratie ondergaan, maar is ondanks die werkzaamheden steeds open gebleven. Het belangrijkste object van het museum is de oude koopmanswoning aan de Oudezijds Voorburgwal 40 met het kerkje dat zich op de zolder van dit huis bevindt.

In dit artikel wordt de aandacht gevestigd op deze pas gerestaureerde en opnieuw ingerichte zolderkerk.

TEKST PETER VAN DAEL
FOTO'S ARJAN BRONKHORST

ZOLDERKERK

Ik begin met een citaat van Jean-Baptiste Pitra, een Franse benedictijn, later kardinaal en bibliothecaris van de Vaticaanse Bibliotheek. In 1850 verscheen van zijn hand een boek naar aanleiding van het bezoek dat hij aan Nederland had gebracht. De titel van dat boek luidt: *La Hollande Catholique*. Hij heeft ook het Amsterdamse kerkje 'Ons' Lieve Heer op Solder' bezocht. Hij schrijft:

'Het is een merkwaardig gezicht: een duizendtal gelovigen, opgestapeld op drie of vier verdiepingen boven elkaar, op de trappen, op de galerijen, in de vensterbanken. De meesten hebben zicht op de priester aan het altaar. Niets gaf mij een levendiger beeld van de bijeenkomsten van de eerste christenen in de catacomben. Je zou hopen dat dergelijke schilderachtige bedehuizen als monumenten bewaard zouden blijven.'

Misschien heeft Dom Pitra hier een zondagsmis bijgewoond. Tot 1887 heeft dit zolderkerkje als parochiekerk gefunctioneerd. In dat jaar verhuisden de parochianen naar een nieuwe, veel grotere kerk: de St.-Nicolaas, schuin tegenover het Centraal Station. Wanneer Paul Verlaine, in 1892 op bezoek in Amsterdam, het station verlaat, wordt hij meteen getroffen door deze kerk, 'een enorm gebouw, dat de ingang van de stad beheerst', een 'gezwollen basiliek'. Intussen was de wens van Dom Pitra in vervulling gegaan. Toen het oude kerkje niet meer nodig was voor de gewone kerkdiensten, werd het onderdeel van een museum en bleef het aldus als monument bewaard.

Een eeuw later bezocht Albert Camus dit museum. In *La Chute* (1956, p. 133) schrijft hij:

*'Kijk, een paar straten verder is een museum, dat heet 'Ons Lieve Heer op Solder'. Destijds hadden ze hun catacomben onder de hanebalken. Logisch, de kelders staan hier onder water.'*¹

Dom Pitra en Camus zijn het op één punt met elkaar eens: beiden moeten bij het zien van 'Ons' Lieve Heer op Solder' denken aan de eerste christenen die in de catacomben hun geheime bijeenkomsten hielden. Beide auteurs hebben echter een te romantisch en heroïsch beeld, zowel van de situatie van de vroege christenen in Rome, als van de katholieken in het Amsterdam van de zeventiende en achttiende eeuw. De eerste christenen kerkten niet in het geheim in de catacomben.

De ondergrondse ruimtes waren daarvoor te klein. Bovendien waren de ingangen van de catacomben aan iedereen bekend. En wat de katholieken van de zeventiende en achttiende eeuw betreft: ze werden niet vervolgd en iedereen wist waar zij hun kerkdiensten hielden.

Toch waren de katholieken niet geheel vrij. Toen in 1578 Amsterdam de zijde koos van Prins Willem van Oranje, de leider van de opstand tegen het bewind van Spanje, kwam het stadsbestuur in handen van calvinisten. Voortaan was het de niet-calvinisten verboden in het openbaar hun godsdienst uit te oefenen. De katholieken kwamen in het geheim bijeen op wisselende plaatsen. Pas na de Vrede van Munster in 1648, toen de definitieve vrede met Spanje was gesloten, braken voor de katholieken betere tijden aan. Ze begonnen nu vaste kerkruimtes in te richten. In 1681 waren er in Amsterdam 26 van dergelijke kerkjes. In die tijd telde Amsterdam 200.000 inwoners. Twintig procent was katholiek, dus ongeveer 40.000. Tegen betaling liet de overheid hun kerkjes oogluikend toe. Ze mochten echter niet als zodanig aan de buitenkant herkenbaar zijn. Daarom spreekt men wel van schuil- of huiskerken. In de steden zagen ze er uit als gewone woonhuizen, op het platteland als boerderijen.

Ook 'Ons' Lieve Heer op Solder' is ingericht in een gewoon woonhuis uit de zeventiende eeuw, een grachtenpand aan de Oudezijds Voorburgwal. Achter dit huis liggen twee kleine huizen, aan de Heintje Hoekssteeg. Samen vormen deze drie panden één complex. In 1661 werden zij gekocht door Jan Hartman, een uit Westfalen afkomstige katholieke immigrant. In Amsterdam verdiende hij zijn fortuin als koopman en belastingpachter. Beneden in het grachtenhuis richtte hij zijn winkel in. Achter de winkel lag de keuken. Op de eerste verdieping was het woongedeelte. *Pièce de résistance* was en is de 'Sael', een ruimte, waar symmetrie en kostbare materialen deftigheid demonstrieren. De monumentale schouw trekt meteen de aandacht. De 'Sael' is een specimen van het 'Hollandse classicisme', de stijl waarin ook bijvoorbeeld het Paleis op de Dam, het oorspronkelijke stadhuis, is gebouwd. Een binnenruimte als de 'Sael' is betrekkelijk zeldzaam. Amsterdam telt vele zeventiende-eeuwse gebouwen, maar van binnen zijn ze meestal in de achttiende en negentiende eeuw gemoderniseerd. De 'Sael' is nog een zeventiende-eeuws interieur zoals men aantreft op schilderijen van Jan Vermeer en Pieter de Hoogh.

Hartman richtte de drie bovenste verdiepingen van zijn huis in als kerkruimte. De vloeren werden weggebroken. De galerijen zijn met ijzeren stangen opgehangen aan de kapconstructie. Tegen de muur tussen het eerste en het tweede achterhuisje werd het altaar geplaatst.

De eerste pastoor was de augustijner pater Petrus Parmentier

¹ S.A.C. Dudok van Heel, 'Amsterdamse schuil- of huiskerken?' *Historisch Tijdschrift Holland*, 25/1, 1993 (febr.), 10.

uit Gent. Zijn portret is in het museum te zien. Het was in de zeventiende en achttiende eeuw niet ongewoon dat reguliere geestelijken uit de katholieke Zuidelijke Nederlanden in de protestantse Noordelijke Nederlanden, dat in de ogen van Rome als een missiegebied gold, werkzaam waren. Ook de seculiere geestelijken, die hun theologische opleiding hadden genoten in Keulen, Leuven of Rome, waren met het Zuiden vertrouwd. Dit alles verklaart mede dat de triomfantelijke, zuidelijke barok van de Contrareformatie op kleine schaal in de binnenruimtes van de huiskerken aanwezig is. Antwerpse schilderijen en Antwerps kerkzilver werden geïmporteerd. Noord-Nederlandse kunstenaars die voor huiskerken werkten lieten zich inspireren door de Antwerpse barok. In dit museum contrasteert de wat huiselijk uitgevallen barok van de kerk-ruimte met het Hollandse classicisme van de 'Sael'.

In 1668 stierf Jan Hartman. Zijn vrouw was genoodzaakt om in 1671 het huis aan een protestant te verkopen. De zolderkerk kwam leeg te staan. Weldra besefte de nieuwe eigenaar dat het lucratiever was de zolder te verhuren aan katholieken voor hun kerkdiensten. Vanaf 1675 was de zolder weer als kerk in gebruik.

Het huidige altaar, tot stand gekomen onder het pastoraat van Laurentius van Schaijck (1684-1723), dateert vermoedelijk uit 1716. Gemarmerde houten zuilen en een gebogen hoofdstel vormen een aedícula, waarin zich een groot altaarstuk bevindt. Het is van de hand van Jacob de Wit, een Amsterdamse katholieke schilder die in Antwerpen Rubens had bestudeerd en in Nederland een zuidelijke, barokke stijl introduceerde. Hij wordt wel de 'Amsteltitiaan' of de 'Rubens van de achttiende eeuw' genoemd. Het museum is in het bezit van de ontwerp-tekening van het schilderij. Op de achterzijde van de tekening is te lezen: 'Geschildert in de kerk van den Eerw. Hr. van Schayck 1716'. Op het altaarstuk is de Doop van Christus in de Jordaan weergegeven. De gekruiste armen en het gebogen hoofd van Christus duiden op zijn nederigheid. Boven Christus zweeft de duif van de Heilige Geest, daarboven troont God de Vader op wolken. Boven het altaar zien we weer God de Vader, dit keer van wit beschilderd hout, dat marmer moet suggereren. De geestesduif, de engelen en de wolken op het plafond completeren het beeld van de hemel. De hemel, die al openbreekt op het altaarstuk, wordt dus plastisch voortgezet op het plafond. Diverse karakteristieken van de barokkunst zijn rond het altaar op huiselijk niveau verenigd: het samenwerken van architectuur, beeldhouwkunst en schilderkunst om het ene grote effect te bereiken. Verder het visionaire aspect: het dóórbreken van de hemel op aarde.

De Sael

Bij de doop van Christus treedt als het ware de Heilige Drie-eenheid op. Misschien kan verbinding worden gelegd tussen het schilderij en de door Van Schaijck opgerichte 'Broederschap van den Alderhijghste Drievuldigheid'.³ Deze broederschap had als doel gevangen christen-slaven uit de hand van Noord-Afrikaanse zeerovers vrij te kopen.

Het altaarstuk is een wisselschilderij. Er zijn ook nog een Verrijzenis van Christus en een Nederdaling van de Heilige Geest bewaard gebleven. Zij zijn thans opgesteld achter het altaar. De Verrijzenis is van de hand van Norbert van Bloemen, afkomstig uit Antwerpen en werkzaam in Amsterdam. Het schilderij dateert uit 1737. De anonieme Nederdaling van de Heilige Geest gaat terug op een compositie van Rubens.

Zonder brandende kaarsen en zilveren altaargerei is het altaar niet af. Het zilveren liturgische vaatwerk dat in de zeventiende en achttiende eeuw in deze kerk werd gebruikt is nog steeds aanwezig. Het is te bezichtigen elders in het museum. De mooiste stukken dateren uit de tijd van Van Schaijck. Wat niet te zien, maar toch aanwezig is, is de preekstoel. Deze bevindt zich in het basement van de linker zuil en kan, dank een ingenieus hefsysteem, naar het *suppedaneum* (het verhoog waar het altaar op staat) verplaatst worden.

De ruimte wordt nog steeds als kerk gebruikt: in de kerstnacht en bij bepaalde gelegenheden, zoals huwelijksvieringen. Ook werd hier vanaf 1952 maandelijks de kunstenaarsmis gevierd. In zijn boek *Moeder en zoon* (1988) beschrijft Gerard Reve zo'n door 'artistieke haarboeren' (p. 113) bezochte dienst:

'Terwijl het kerkzaaltje zich begon te vullen, keek ik rond. Het viel niet te loochenen dat de ruimte, misschien door het geheime karakter ervan, een wonderlijke vrede en geborgenheid ademde. Ik bedacht, dat eigenlijk elk eredienst, voor welke onbekende God dan ook, in een verborgen ruimte, zij het een onderaards gewelf dan wel een eenzame open plek in een duister woud, diende te worden gehouden.'

³ Sterk (1988), 41, Van den Hout (1988), 67.

In de traditie van de kunstenaarsmis wordt nog steeds op de eerste zondag van de maanden oktober-mei een voor ieder toegankelijke *Soldermis* gehouden.

De Franse Revolutie bracht in 1795 ook in ons land de scheiding van kerk en staat. Het calvinisme was niet langer de door de overheid bevoorrechte godsdienst. De katholieken hadden nu in principe gelijke rechten. Ze konden na ruim twee eeuwen weer openlijk kerken bouwen. Ze hoefden zich niet meer op te sluiten in verborgen huiskerkjes, maar konden weer echte kerken oprichten, het liefst met een toren. In de loop van de negentiende eeuw wordt een aantal oude huiskerken vervangen door grotere, neoclassicistische kerkgebouwen. Later, op het einde van de eeuw, worden deze neoclassicistische gebouwen soms op hun beurt weer door nog grotere, neogotische kerken vervangen. 'Ons' Lieve Heer op Solder' is, zoals al gezegd, ongewijzigd in gebruik gebleven tot 1887. Maar toen barstten de gelovigen dan ook uit de nauwe ruimte. In 1807 horen we al een klacht over de ongemakken van deze huiskerk:

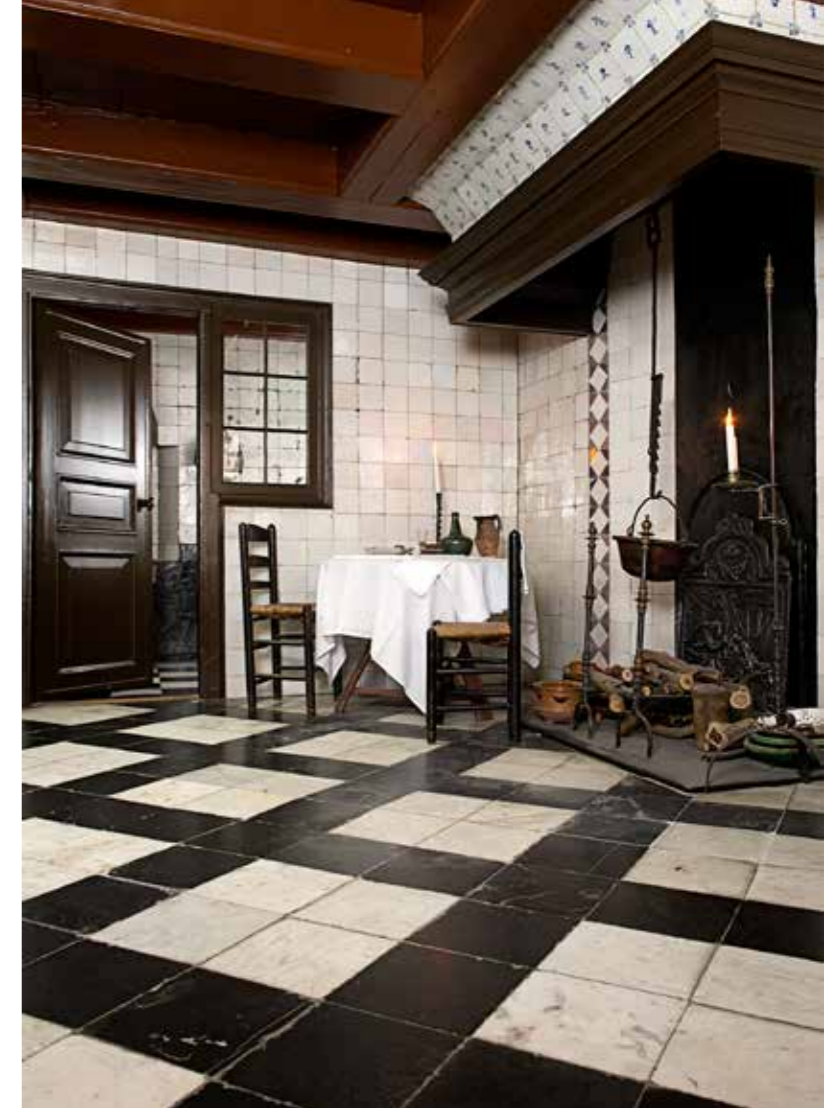
*'Dit is een zeer bekrompen en door zijne buytengewone hoogte zeer ongemakkelijk gebouw; voor oude en gebrekkige lieden nauwelijks te beklimmen.'*⁴

Eindelijk kon men in 1887 ruim ademen in de opvolger van de oude huiskerk, de St.-Nicolaas. Het verwaarloosde en uitgeleefde zolderkerkje bleef leeg achter. Gelukkig is het huis met de kerkruimte niet afgebroken, of verkocht aan iemand die absoluut geen belangstelling had voor de lange geschiedenis van het complex. 'Ons' Lieve Heer op Solder' is een van de zeer weinige nog bestaande katholieke huiskerken.

MUSEUM

Dat het kerkje zo goed bewaard is gebleven is te danken aan een gelukkig toeval. Want in dezelfde tijd dat men bezig was met plannen voor de nieuwe Sint-Nicolaaskerk, ontstond een clubje dat zich bezighield met het katholieke verleden van Amsterdam. Het clubje bestond uit een aantal heren uit de Amsterdamse katholieke elite, dat zich verzameld had rond de rector van het Begijnhof, B.H. Klönne. In 1884 nam dit clubje de naam aan van 'Amstelkring'. Ook werd aan collectievorming gedaan. In hetzelfde jaar 1884 schonk een van de heren het beeldje van een monnik, afkomstig uit het Amsterdamse Minderbroedersklooster, aan Amstelkring. Twee jaar later kochten twee leden het epitaaf van de laatste pastoor van de Oude Kerk, Jacob Buyck. Buyck moest de stad in 1578 verlaten. Hij week uit naar Emmerik, waar hij in 1599 overleed. Maar de belangrijkste aanwinst was wel dit gebouw, dat in 1887 werd aangekocht. Amstelkring was nu een stichting dat als doel had (en nog steeds heeft) 'het verzamelen en bewaren van alles wat betrekking heeft op het katholieke leven van Amsterdam, teneinde door het tentoonstellen daarvan godsdienst en kunstzin te bevorderen'. Deze gang van zaken verklaart de merkwaardige naam 'Amstelkring' die het museum lange tijd heeft gedragen. Het pand werd opgeknapt en ingericht. In 1888 werd het museum geopend. Intussen is het geëvolueerd van een museum dat aanvankelijk slechts een paar honderd bezoekers per jaar mocht ontvangen, tot een door de overheid gesubsidieerd museum met een steeds groter bezoekersaantal (in 2015 meer dan 100.000), waarvan de meesten uit het buitenland komen. Ook de collectie is in de loop der jaren uitgebreid.

⁴ Sterk (1988), 43.

De keuken

Het museum heeft een dubbel karakter. Het is immers zowel een woonhuis als een kerk. Vandaar dat het museum behalve de zolderkerk een aantal woonvertrekken heeft en een tweetal keukens. Al deze ruimten zijn op overeenkomstige wijze ingericht. Behalve religieuze schilderijen treft men ook profane werken aan van onder anderen Jacob van Ruysdael, Jan van Goyen en Quiringh van Brekelenkam. Verder bezit het museum kerkelijke kunst, veelal afkomstig uit Amsterdamse huiskerken: beelden, schilderijen, kelken, cibories, monstransen, paramenten, boeken en prenten.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (thans Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) heeft in 1991 een lijst van honderd beschermde monumenten met een 'bijzondere meerwaarde' opgesteld. Het zijn monumenten, uniek in hun soort, die bij calamiteiten en brand met bijzondere zorg dienen te worden behandeld. Tot die topmonumenten horen onder andere het Paleis op de Dam, het Rijksmuseum, het Mauritshuis en Ons' Lieve Heer op Solder.

DE RESTAURATIE EN HERINRICHTING VAN DE ZOLDERKERK IN HET OUDE HUIS

In 2002 begon het bestuur van het museum na te denken over restauratie en uitbreiding. Dit laatste was mogelijk geworden door de aankoop van het pand aan de overkant van de Heintje Hoekssteeg: het Nieuwe Huis. Daar zou de nieuwe ingang komen van het museum. Het Nieuwe Huis (Oudezijds Voorburgwal 38 met het achterhuis aan de Heintje Hoekssteeg 33) zou worden verbonden met het Oude

² Petrus Parmentier werd in 1601 in Gent geboren. Hier trad hij in in de orde der augustijnen. In 1636 werd hij als missionaris naar Amsterdam gestuurd, waar hij aanvankelijk woonde en werkte op de Zeedijk. Ook Jan Hartman heeft een tijd op de Zeedijk gewoond. Daar hebben Hartman en Parmentier elkaar leren kennen. In 1662 vond Parmentier onderdak in het huis aan de Oudezijds Voorburgwal dat Hartman in 1661 had gekocht. In 1664 kreeg Parmentier assistentie van zijn medebroeder Johannes van den Eeckhout. In 1668 stierf Hartman. Parmentier en zijn assistent moesten het huis aan de Oudezijds Voorburgwal verlaten en kregen in 1670 onderdak in een huis aan de Oudezijds Achterburgwal 81. Parmentier overleed in 1681.

Huis (de panden van Hartman, inclusief de zolderkerk) via een ruim opgezette onderdoorgang. De verschillende ruimten in het Oude Huis zouden zo authentiek mogelijk worden ingericht. De museale voorwerpen die wezensvreemd zijn aan de oorspronkelijke functies van de ruimten zouden een plaats krijgen in het Nieuwe Huis en de passage. De inrichting van de Sael en de 'Daghkamer' aan de voorzijde van het huis moest duidelijk maken dat zij behoorden tot het woongedeelte van het huis van Hartman. Het tweede achterhuis, waar de eerste priester, Petrus Parmentier, samen met zijn hulppastoor en enkele *geestelijke dochters of kloppen* woonden, zou qua inrichting zijn verhaal illustreren. De zolderkerk zou de uitstraling moeten krijgen die zij had voordat zij werd ingeruild voor de nieuwe Nicolaaskerk aan de Prins Hendrikkade. Nieuw architectuurhistorisch en historisch onderzoek en ook de praktijk van de restauratie zelf brachten allerlei nieuwe gegevens aan het licht. Een en ander resulteerde in een interieur dat hier een daar duidelijk verschilt van de toestand van voor de restauratie.

Ik beperk me tot de zolderkerk, waarvan de restauratie plaatsvond in 2009-2013. Om met een belangrijk verschil te beginnen: het houtwerk werd opnieuw geschilderd in de rozerode kleur, 'paarse dodekop' geheten, die in circa 1835 was aangebracht. 'Kleurladdertjes', hier en daar te vinden, laten zien dat de kerk in de loop der tijden verschillende kleuren heeft gehad, tot en met de geelachtige 'museumkleur' waarin vlak voor de oorlog het hele huis geschilderd was. Bij de rechterzuil van het altaar werd de roodbruine marmer-imitatie uit het eind van de achttiende eeuw blootgelegd. Deze marmering werd nieuw aangebracht boven de bestaande beschildering van de linkerzuil. Door verwijdering van alle later aangebrachte stuclagen werd het oorspronkelijke plafond blootgelegd.

De scheuren in de herenbanken, uit de achttiende eeuw langs de zijwanden, werden gedicht. Ook zijn de hoedenknoppen boven de herenbanken weer op hun oorspronkelijke plaats aangebracht. Toen het achtershot in verband met de restauratie werd verwijderd, ontdekte men dat de vensters aan de rechterzijde gedeeltelijk waren dichtgemetseld. Het vreemde is dat men aan de buitenkant van het gebouw hier niets van ziet. De herenbanken waren destijds het duurst en het deftigst. Minder duur, maar nog steeds deftig, waren de eerste rijen tegenover het altaar. In het midden van de kerk is een vierkant door balustraden afgeschermd. Vroeger sprak men van

de 'schaapskooi'. In dit carré staan de banken die bestemd waren voor de *Vredenburgvrouwtjes*, de dames van het nabijgelegen voormalige rusthuis Vredenburg.⁵

De plaatsen achter deze ruimte waren de goedkopere. Verder zaten er nog mensen op de eerste galerij. De tweede galerij was bestemd voor de jeugd.

Het orgel, in 1794 door Hendrik Meijer gebouwd, verkeert met zijn ruim zevenhonderd pijpen nog grotendeels in zijn oorspronkelijke

staat. Het onderging een nieuwe restauratie, zodat de delicate en kamermuziekachtige klanken van het orgel niet meer gepaard gaan met zuchtende bijgeluiden. Het is niet uitgesloten dat Meijer gebruik gemaakt heeft van een reeds bestaand orgelfront. Dit was oorspronkelijk geschilderd geweest, maar later geloofd, zodat het eikenhout zichtbaar werd. De putti, die vóór de laatste restauratie naar binnen bliezen, blazen nu naar buiten, wat meer voor de hand ligt. De ruimte achter het orgel was en is nog steeds bestemd voor de balgkast en voor het koor, eventueel ook voor violisten en blazers.

Ook het draaitabernakel is gerestaureerd. Het fineer van citroenhout heeft zijn glans weer helemaal terug. Het is in 1783 gemaakt door Theodoor Meijer en Hendrik Masker, die in de archiefstukken omschreven worden als 'goed Rooms'. Het tabernakel heeft vier nissen. De nis die in de normale draaistand zichtbaar is, bevat in reliëf de tafel met de toonbroden. De drie overige nissen zijn bekleed met zijde in de kleuren roze, wit en blauw. Deze nissen bieden plaats voor een ciborie, monstrans of een beeldje. Bij de restauratie van de twee putti uit het midden van de achttiende eeuw, die vroeger tegen de linker wand geplaatst waren, bleek dat ze gemaakt waren voor hun huidige plaats: aan de voet van de beide zuilen van het altaar. Deze ongevleugelde jongetjes zijn geen engelen, maar putti die als kandelaars fungeren. Het tapijt op het suppedaneum is ontworpen aan de hand van een oude foto van de vroegere toestand en in de tapijtenfabriek in Lichtenvoorde opnieuw vervaardigd.

De verlichting is een hoofdstuk apart. Men heeft voor het hele huis gekozen voor het lichtniveau zoals dit vroeger was. Dus geen museale verlichting met spotjes. Destijds werkte men zoveel mogelijk met het daglicht dat door de ramen naar binnen viel. De verdere verlichting kwam van kaarsen en olielampjes. De kerk werd in de negentiende eeuw verlicht met gaslampen. Op een oude foto van het interieur van de kerk zijn nog de armaturen van de gasverlichting te zien. Naar dit model zijn een veertiental 'gaslampen' nagemaakt, die in de kerk zijn aangebracht. Ze zijn voorzien van ledlampjes, die bewegende vlammetjes suggereren. Ook de vlammen van de kaarsen op het altaar zijn ledlampjes. Echte brandende kaarsen zijn absoluut uitgesloten in deze museale omgeving. De nieuwe kleurstelling in de kerk en de nieuwe verlichting zijn de opvallendste verschillen met vroeger. De ruimte heeft een warmere uitstraling gekregen en is meer afhankelijk geworden van het buitenlicht: donkerder of lichter al naargelang de toestand buiten. Hierdoor is de ruimte steeds anders.

Tenslotte moeten nog de biezen matten genoemd worden die over de houten vloer zijn gelegd. De rekeningen in het archief en de talloze spijkergaten in de vloerplanken geven aan dat de zolderkerk in de negentiende eeuw met vloermatten was voorzien. Er is nog een andere reden waarom er matten zijn neergelegd. De planken begonnen te veel te slijten. Op sommige plekken is de vloer nog maar anderhalve

VOICES OF TOLERANCE

Het museum Ons' Lieve Heer op Solder is sinds 22 september 2015 te bezoeken via een nieuw entreegebouw. Dit gebouw is door een steeg gescheiden van het oude gebouw en ermee verbonden via een ruime onderdoorgang. De katholieke zolderkerk in het oude huis kan worden gezien als een monument van (in)tolerantie: andersdenkenden werden gedoogd, maar wel in het verborgene. Op deze foto heeft men het gezicht op het oude huis vanuit het nieuwe gebouw. Het museum wil onder andere aandacht schenken aan het thema tolerantie en intolerantie in onze tijd. De ruimte van waaruit de foto is genomen heeft de naam gekregen van Voices of tolerance, te lezen op de vloer in 25 talen.

centimeter dik. Daarom is de oorspronkelijke vloer bedekt met triplexplaten, waarboven de matten zijn komen te liggen. Nu zijn ook deze matten in hoge mate aan slijtage onderhevig. Vandaar dat de bezoekers sloffen krijgen aangereikt om de matten te sparen. Bovendien is de combinatie matten en sloffen geluiddempend.

Al de hier beschreven activiteiten zijn ten uitvoer gebracht opdat een bezoek aan Ons' Lieve Heer een historische beleving zou worden, waardoor de bezoeker op een levendige wijze in contact kan komen met het verleden, waarop het heden voortbouwt. ■

LITERATUUR

Thijs Boers, 'De missionaris Petrus Parmentier (1601-1681) en zijn geestelijke dochters'. In: Amstelodamum, jaarboek 103 (2011), 71-97.
Thijs Boers e.a. (editors), Museum Ons' Lieve Heer op Solder, Amsterdam, 2015.
't Haantje. Nieuwsbrief van Museum Ons' Lieve Heer op Solder. Vanaf nr. 28 (2006).
Guus van den Hout, 'Een vroeg altaarstuk van Jacob de Wit. Een onderzoek naar de altaarstukken in de voormalige huiskerk 'het Haantje'. In: Vroomheid op de Oudezijds, Amsterdam, 1988, 63-73.
Guus van den Hout, 'Een Rooms-Katholiek Museum voor Amsterdam. De geschiedenis van Museum Amstelkring'. In: Vroomheid op de Oudezijds, Amsterdam, 1988, 75-99.

Robert Schillemans, 'De collectie van Museum Amstelkring Ons' Lieve Heer op Solder: giften, bruiklenen en aankopen'. In: Jaarboek VBMK, 2003 Kunstschat in kerken, kostbaar en kwetsbaar, 21-26.
Jos J.B.M.M. Sterk, 'Het zilver van de Amsterdamse schuilkerk 'Het Hert''. In: Bulletin van de Stichting Oude Hollandse Kerken, nr. 15 (herfst), 1982, 18-28.
Jos Sterk, 'De geschiedenis van de Statie van St. Nicolaas of 'Het Hert''. In: Vroomheid op de Oudezijds, Amsterdam, 1988, 37-53.

⁵ Gelegen op de hoek Oudezijds Voorburgwal-Vredenburgsteeg. Gesticht in 1836 als 'Roomsch-Catholyk Burger Oudevrouwenhuis Gesticht Vredenburg'. In 1861 waren er veertig vrouwen ondergebracht. Het tegenwoordige gebouw is in 1890 door A.C. Bleys opgetrokken in neorenaissancestijl. In 1976 werd het huis gesloten. In 1987 verbouwd tot appartementencomplex.

Kazuifel met centraal Aanbidding der Wijzen, waarschijnlijk Amsterdam, omgeving van Jacob Cornelisz Van Oostanen en de Meester van Alkmaar, ca. 1510-1520; [Utrecht, Museum Catharijneconvent, OKM t202, bruikleen Oud-Katholieke kerk van de HH. Michael en Johannes de Doper; foto: Museum Catharijneconvent, Utrecht (Ruben de Heer).]

Liturgische gewaden in Noord- en Zuid-Holland

RICHARD DE BEER

De liturgische gewaden en het liturgische textiel behoren tot het meest verborgen onderdeel van de katholieke kerkinventaris. Zij zijn eigenlijk alleen tijdens de vieringen te zien. Dat gold zeker in het verleden. De gewaden worden in principe kort vóór de viering te voorschijn gehaald en direct erna weer in de kasten opgeborgen. Tegelijkertijd staan zij samen met het liturgische vaatwerk het dichtst bij de heilige handelingen in de kerk. Door de eeuwen heen werd er aan de uitvoering van het liturgische textiel minstens evenveel inspanningen en geld besteed als aan bijvoorbeeld het gouden en zilveren misgerei. De gewaden behoorden tot het belangrijkste bezit van de kerk.

Uiteraard zijn de textiele voorwerpen ook steeds het meest kwetsbare deel van de inventaris geweest. Door veelvuldig gebruik trad nogal eens slijtage op. Gewaden werden hersteld, soms keer op keer. Delen van oude gewaden werden overgezet op nieuwe gewaden, soms zo geraffineerd dat pas bij nadere beschouwing duidelijk wordt hoe de zaak in elkaar steekt. En natuurlijk werden gewaden ook definitief opgeruimd, alle eeuwen door. Eigenlijk is van alles mogelijk en dient men historische gewaden bijna als archeologische objecten te benaderen. Zij geven een weerslag van de vaak roerige kerkelijke geschiedenis. Ook zijn de gangbare stijlkenmerken van de West-Europese kunst in de kerkelijke gewaden te herkennen. Hieronder volgt een overzicht in vogelvucht, toegespitst op de overgeleverde gewaden uit Noord- en Zuid-Hollandse kerken.

LATE MIDDELEEUWEN (1450-1550)

De oudste gewaden in de Hollandse kerken dateren uit de late middeleeuwen, om precies te zijn de periode tussen 1450 en 1550. De kwaliteit van de geproduceerde kerkgewaden in Noord- en Zuid-Nederland is op dat moment van een ongekend hoog niveau. Met name het laatgotische borduurwerk, waarmee de paramenten rijkelijk zijn voorzien, is van grote klasse. In de archieven wordt vrijwel uitsluitend over professionele borduurwerkers of ateliers van borduurwerkers gesproken, gevestigd in steden als Amsterdam, Haarlem, Leiden en Gouda.

Gravure van de H. Maura, zij was één van de voorbeelden voor de klopjes; uit het boek 'Het leven der hh. Maegden, die van Christus tijden tot dese eeuwen in den saligen staat der suyerhey in de wereldt geleefte hebben [...]' door Heribert Rosweyde (auteur) en François Fikkaert (uitgever), Antwerpen, 1626.
[Utrecht, Museum Catharijneconvent, BMH od1434; foto: Museum Catharijneconvent (Ruben de Heer).]

Schilderij van klopje Berber Ruertsdr Van Juckema [1610-1667] [Leendert van der Cooghen (?), 1660; Utrecht, Museum Catharijneconvent, RMCC s52; foto: Museum Catharijneconvent (Ruben de Heer)]

Schilderij van de Gregoriusmis, waarop de rijk uitgedoste laatmiddeleeuwse viering van de liturgie is afgebeeld. [Meester van het Altaar te Aken, ca. 1500; Utrecht, Museum Catharijneconvent, RMCC s6; foto: Museum Catharijneconvent, Utrecht (Ruben de Heer).]

Het borduurwerk werd hoofdzakelijk door mannen uitgevoerd. Zij werkten als *acupictores* of *schilders met de naald* en stonden onder invloed van bekende schildersateliers zoals dat van Jacob Cornelisz van Oostanen te Amsterdam. Hoogtepunten bleven onder meer bewaard in kerken te Gouda, Hoorn, Abcoude en Oudewater (zie Leeftang en Van Schooten, 2015). Daarnaast werden complete gewaden geïmporteerd uit Zuid-Nederland en Engeland. Voorbeelden hiervan zijn afkomstig uit Dordrecht, Oud-Katholieke kerk van Maria Maior (kazuifel, Zuid-Nederland, 1525-1550, Museum Catharijneconvent OKM t66), Krommenie, R.K. Kerk van de H. Petrus (kazuifel, Engeland, 1450-1500, Museum Catharijneconvent BMH t3317) en Akersloot, R.K. Kerk van de H. Jacobus de Meerdere (koorkap, Engeland, 1495-1504, Museum Catharijneconvent BMH t9336).

RENAISSANCE EN BAROK (1580-1850)

Het lijkt erop dat de laatmiddeleeuwse borduurkunst tot ca. 1550 heeft voortgeduurd. Met de komst van de troebelen in de Nederlanden, resulterend in de overgang tot de reformatie van vrijwel alle Noord-Nederlandse kerken vanaf 1580, kwam een dikke streep onder deze bedrijfstak te staan. De professionele borduurateliers in de steden waren gedwongen hun werkzaamheden te staken. Na deze tijd werd er geen kerkelijke borduurkunst meer gemaakt van hetzelfde hoge niveau.

Het calvinisme werd de bevoorrechte godsdienst en alle andere denkrichtingen waren in principe niet toegestaan. De katholieke vieringen werden clandestien in particuliere huizen en schuilkerken gehouden, uiteraard op een veel kleinere schaal dan in de oude hoofdkerken. De contrareformatie, die met het Concilie van Trente (1545-1563) was ingezet, verlangde ondertussen een barokke en triomfalistische manifestatie. Die kon in Noord-Nederland noodgedwongen alleen binnen de katholieke kerkmuren worden gerealiseerd. Op zichzelf ontbrak het niet aan de middelen, maar voor sommige toegepaste kunsten moest het ambacht min of meer opnieuw worden uitgevonden. Dit gold ook voor de vervaardiging van de paramenten.

Hier werd in Holland op ingesprongen door de zogenaamde *klopjes* of geestelijke maagden, een geheel nieuw fenomeen, dat slechts in een onderdrukte katholieke kerk kon ontstaan. De klopjes, die voor het merendeel in de steden leefden, stelden zich geheel ten dienste van de plaatselijke schuilkerk en de aanwezige priester. In de Republiek leefden er honderden. Zij besteedden net als kloosterzusters grote delen van de dag aan gebed en aan kosterwerkzaamheden in de kerk. En als er naast de gewone huishoudelijke taken nog tijd over was, bracht men die door met het verrichten van nuttige handwerken ten dienste van de liturgie. Althans, dat wordt beweerd in de verslagen en dagboeken, die uit de zeventiende eeuw zijn overgeleverd.

De grootste groep klopjes leefde in de zeventiende eeuw in particuliere huizen in de Hoek op Bakenes te Haarlem (zie Spaans, 2012). Zij werden daarom wel de *Maagden van den Hoeck* genoemd. In de levensbeschrijvingen van deze maagden, die na hun dood door hun overste werden opgesteld, wordt tamelijk gedetailleerd meegedeeld waaruit hun handwerk bestond. Men borduurde kazuifels en antependia of altaarvoorzetsels en allerlei ander liturgisch textiel. Daarbij probeerde men de laatmiddeleeuwse wijze van decoreren min of meer door te zetten, bijvoorbeeld door het borduren van randen en rugkruisen met heiligen ten voeten uit boven elkaar. Een hele groep kazuifels afkomstig uit schuilkerken in Noord-Holland, van Aalsmeer tot Texel, en alle voorzien van gelijkvormige of zelfs identieke heilenvoorstellingen, beantwoordt verrassend aan deze beschrijvingen.

Waarschijnlijk zijn de Maagden van den Hoeck voor dit borduurwerk verantwoordelijk geweest. Men maakte vermoedelijk gebruik van voorbeelden uit gravures, die in de eerste helft van de zeventiende eeuw in Haarlem beschikbaar waren. Bijvoorbeeld gravures van Jacob Matham (Haarlem, 1571-1631), Pieter Soutman (Haarlem, ca. 1595-1657) en Jan van de Velde II (Enkhuizen, 1593-1641). Opvallend dat het borduurwerk van gebladerte en bloemen, bijvoorbeeld in de nissen om de heiligenfiguren, van voortreffelijke kwaliteit is, terwijl de heiligen tamelijk onbeholpen zijn, zeker in vergelijking met de laatmiddeleeuwse versies.

Men heeft geprobeerd om deze op de middeleeuwen geënte wijze van decoreren tot het midden van de zeventiende eeuw vol te houden. Daarna viel er niet meer te ontkomen aan de alles overheersende invloed van de barok, die eigenlijk alleen nog symbolische voorstellingen op de kazuifels wenste, zoals de letters 'ihs' (Jezus) of 'mra' (Maria), de duif als symbool van de heilige Geest of een pelikaan met jongen als eucharistisch symbool. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was er nog een barokke voorkeur voor rijk goudborduurwerk in reliëf, maar gaandeweg werd de aandacht verlegd naar de luxueuze basisstoffen, die de gangbare profane mode volgden. In Noord-Nederland werd het weer populair om profane jurken aan de kerken te schenken ten behoeve van de vervaardiging van paramenten, een gebruik dat ook her en der in de late middeleeuwen aanwijsbaar is. Modestoffen werden vooral geïmporteerd uit Frankrijk, Duitsland en China. Dit proces zette gedurende de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw verder door. In veel gevallen verdween het borduurwerk zelfs geheel en was alleen nog een decoratie van galons of passementen aanwezig.

NEOGOTIEK EN MODERNE STIJLEN (1850-1970)

Het borduurwerk zou pas volwaardig terugkeren na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie van de rooms-katholieke kerk in 1853. De daarmee gepaard gaande schaalvergroting en bouwwoede leidden tot een heroriëntering op de middeleeuwen als ideale periode van een algemene katholieke kerk: men wilde de middeleeuwen laten herleven. Men begon kerken in neogotische stijl te bouwen, die van een bijpassende nieuwe inventaris dienden te worden voorzien. Ook voor de gewaden werd inspiratie gehaald uit de overgeleverde middeleeuwse voorbeelden. De middeleeuwse vorm keerde terug en ook het borduurwerk, zij het geïnterpreteerd door een negentiende-eeuwse bril. Men was ook van mening dat de middeleeuwen op een verbeterde wijze konden worden doorgezet.

Inwijding in 1820 van de R.K. Kerk Geloof, Hoop en Liefde of St.-Catharina Kerk, Amsterdam [Gerrit Lamberts, Collectie Dreesmann, Stadsarchief Amsterdam]

Kazuifel, Fa. Stadelmaier, Nijmegen, naar ontwerp van Franz Pauli, 1970. [Museum Catharijneconvent, RMCC t309a-b; foto: Museum Catharijneconvent, Utrecht [Ruben de Heer].]

In dezelfde tijd werden er in de rooms-katholieke kerken veel oudere paramenten opgeruimd. Men wilde liever niet meer herinnerd worden aan de periode van onderdrukking met zijn kleine schuilkerken. De Oud-Katholieke kerk neemt in dit verhaal een uitzonderingspositie in. Dit genootschap, dat zich in 1723 van de Rooms-Katholieke kerk afscheidde, had vooral aanhangers in de seculiere staties van Holland en Utrecht. Men ontrok zich grotendeels aan de emancipatiebewegingen van de negentiende en begin twintigste eeuw en men bleef het bezit uit de periode vóór 1850, teruggaand tot de late middeleeuwen, koesteren als onderdeel van de eigen identiteit. De belangrijkste en gaafste Noord-Nederlandse paramenten uit de middeleeuwen en de periode 1580-1850 zijn dan ook in oud-katholieke kerken te vinden. Hier werden tot het begin van de twintigste eeuw zelfs nog nieuwe gewaden in barokke stijl besteld. Neogotische paramenten vonden hier maar mondjesmaat ingang. Pas vanaf de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw met de introductie van art deco en expressionistische en abstracte stijlen is er niet veel verschil meer waar te nemen tussen de gewaden van de Oud-Katholieke en Rooms-Katholieke kerk.

Schilderij Aanbidding der Wijzen [voorbeeld voor het kazuifel op atelier Jacob Cornelisz van Oostsanen, Amsterdam, ca. 1511; Amsterdam, Rijksmuseum, SK-A-3324; foto: Rijksmuseum]

Over de diverse ateliers die in de loop van de negentiende en in de twintigste eeuw werden gesticht, is nogal wat informatie voorhanden (zie Van Roon, 2010). Veel paramenten zijn bewaard gebleven, die bovendien zijn voorzien van labels of signatures, zodat identificatie van het materiaal makkelijk is. Ook in Holland waren vooraanstaande ateliers actief, zoals De Vries in Amsterdam, Fermin in Den Haag, Rietfort in Haarlem, Sträter en Bos-Claessen, beide in Hilversum, en Funnekotter in Rotterdam. Zij konden hun bestaan oprekken tot ongeveer de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Als gevolg van de voortgaande ontkerkelijking waren toen eigenlijk alle Nederlandse ateliers gedwongen hun deuren te sluiten. Als laatste was in 2010 atelier Stadelmaier in Nijmegen aan de beurt. Van dit indertijd zeer actieve atelier bezit bijna iedere kerk in Nederland wel een kazuifel (zie Atelier Stadelmaier, 2015). Op dit moment worden eventuele nieuwe gewaden vooral betrokken van de firma Slabbinck in Brugge, die diverse kantoren in Nederland heeft. ■

LITERATUUR

- M. van Roon, Goud, zilver en zijde. Katholiek textiel in Nederland 1830-1965. Zutphen, 2010.
- J. Spaans, De Levens der Maechden. Het verhaal van een religieuze vrouwengemeenschap in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hilversum, 2012.
- M. Leeflang, K. van Schooten (ed.), Middeleeuwse borduurkunst uit de Nederlanden. Museum Catharijneconvent, Utrecht, 2015.
- Atelier Stadelmaier. Hemelse mode rond het altaar. Museum Catharijneconvent, Utrecht, 2015.

Het Orgelpark: kerk wordt concertzaal

PETER HEISTERKAMP

DE PARKKERK TE AMSTERDAM

De Parkkerk ligt aan de rand van het Vondelpark, dé centrale groenvoorziening voor de Amsterdammers. Begin twintigste eeuw gebouwd (1916-1918), ontworpen door E.A.C. Roest, en in gebruik genomen door de Gereformeerde Kerk.

Het vierkante gebouw heeft een massief bakstenen exterieur in traditionalistische stijl. De kerk is aan drie zijden voorzien van licht vooruitspringende gevelfronten en heeft topgevels met rondboogramen met glas-in-lood (aan één zijde sluit de kerk aan op de overige bebouwing). De oorspronkelijke entree werd gevormd door monumentale eikenhouten deuren met daarvoor een grote trap. De plattegrond van het gebouw is centraliserend. De kerkzaal heeft drie korte armen met galerijen, overdekt door gepleisterde tongewelven van hout en heeft een centrale koepel. In de hoeken van de kerkruimte bevinden zich de trappen die naar de galerijen voeren. Het originele orgel werd gebouwd in 1922 door W. Sauer en O. Walcker uit Frankfurt an der Oder.

KERKELIJK GEBRUIK

Op eerste kerstdag 1918 werd de Parkkerk in gebruik genomen als één van de kerken binnen het verband van de Gereformeerde Kerken in Nederland. In 1926 is een groot gedeelte van de lidmaten van de kerkgemeente van Amsterdam-Zuid, waar de Parkkerk toe behoorde, uit het verband gestapt. Men ging zich de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband noemen. In 1946 gingen de Hersteld Verbands op in de Hervormde Kerk. Na de hereniging werd de Parkkerk een gewone hervormde buurtkerk. Het aantal kerkgangers nam af en alleen in de jaren zeventig waren er nog volle kerkzalen toen pater Van Kilsdonk en Huub Oosterhuis hier met hun Studenten Ecclesia diensten hielden. In de jaren tachtig werd duidelijk dat door de terugloop van het aantal leden en de stijgende onderhoudskosten de kerkfunctie niet gehandhaafd kon blijven. Door een dreigende sloop kwam de buurt in actie, wat uiteindelijk heeft geresulteerd in een verkoop van de kerk in 1995 aan het Amsterdams Monumenten Fonds, dat eind 1999 opging in Stadsherstel Amsterdam.

VAN RATJETOE NAAR MUZIEKCENTRUM

In de noordelijke beuk werden nog zondagsdiensten gehouden, in de zuidelijke beuk was een kantoortje getimmerd, op de balkons stonden nog de, zwaar aangetaste, oorspronkelijke kerkbankjes met elektrische stoofjes, in een deel van het souterrain bevond zich een crèche en in een ander deel een dansstudio. Dat was de situatie in 1993.

Het gebouw behield zijn kerkfunctie tot het voorjaar van 1994. Een jaar later werd het verkocht door de Hervormde Gemeente aan het Amsterdams Monumenten Fonds en werd er een danscentrum in gevestigd. In 2004 werd begonnen met de jongste restauratie en werd de kerk heringericht voor het huidige gebruik. In januari 2007 opende de kerk opnieuw haar deuren. Met het monumentale Sauer-orgel als middelpunt is de Parkkerk nu het onderkomen voor de stichting Het Orgelpark, een nieuw podium voor alles wat met orgels en orgelmuziek te maken heeft. Uitgangspunt hierbij is 'mensen kansen geven', met als doel moderne, profane orgelmuziek een nieuwe inspirerende behuizing te verschaffen met ruimte voor spel, repetitie en compositie, ook in combinatie met andere instrumenten en muzieksoorten.

Kik Zeiler in zijn atelier [foto Joep Schrijvers]

Het Van Straten-orgel [foto Het Orgelpark]

ORGELPARK

De vroegere kerkzaal is ruimtelijk helemaal in tact gelaten, maar ziet er toch heel anders uit dan voorheen. Door de toepassing van vele kleuren heeft de ruimte, ten opzichte van het oorspronkelijke volledig witte interieur, een warme theatersfeer gekregen. Een ander opvallend element zijn de grote met gekleurde folie beplakte ramen, die afbeeldingen

ORGELLUIKEN

Het Van Straten-orgel heeft luiken, zoals in de middeleeuwen gebruikelijk was. Deze luiken hadden gewoonlijk drie functies: een praktische (bescherming tegen stof), een liturgische (bij gelegenheden als Goede Vrijdag bleef het orgel gesloten) en een decoratieve (de orgelluiken waren vaak rijk beschilderd). De luiken van het Van Straten-orgel zijn in het verlengde van deze traditie eveneens beschilderd. Het Orgelpark verleende de opdracht daartoe aan Kik Zeiler, Amsterdams kunstenaar, bekend van onder meer zijn portret van de herenclub rond Harry Mulisch.

Hoe vaak zal het vandaag de dag nog voorkomen, dat een kunstenaar de opdracht krijgt schilderijen te maken voor de luiken van een nieuw orgel? Dat overkwam Kik Zeiler toen hij met dit verzoek werd benaderd door de oprichter van Het Orgelpark, Loek Dijkman. Zeiler heeft zich laten inspireren door 'Het Lam Gods' van de gebroeders van Eyck, met op het linker paneel onder andere de componisten Sweelinck en Messiaen en adviseur Rudi van Straten en opdrachtgever Dijkman.

bevatten die te maken hebben met de geschiedenis, de bouw en verbouw van de kerk, en met de orgels in de kerk. Het verwarmings- en ventilatiesysteem is weggewerkt in de balkonrand en onder het balkon. Via speciale inblaasroosters wordt lucht in de ruimte geblazen met een temperatuur die gelijk is aan de temperatuur in de ruimte zelf. De warme opstijgende lucht van de vloerverwarming wordt zo onderbroken door de intensieve luchtstroom op zo'n vijf meter boven de vloer en stijgt niet onmiddellijk naar de kap. Hierdoor is de ruimte op een gelijkmatige temperatuur te houden en is het bovenin de kerk niet te warm en op de vloer niet te koud.

Maar het meest opvallend zijn toch wel de nieuw bijgeplaatste orgels (waarvan een aantal bestaande instrumenten van elders), die rondom de bezoekers zijn gepositioneerd en die, samen met het geresatureerde bestaande orgel, de huidige doelstelling en functie van het gebouw meer dan duidelijk maken.

Waar voorheen bezoekers rechtstreeks via de monumentale buitentrap en de grote deuren de kerk in kwamen is in de huidige situatie de entree op straatniveau. Om aan hedendaagse eisen van een entree van een publieksgebouw te voldoen werden twee raamopeningen aan weerszijden van de trap vergroot tot deuropeningen, waarna men direct in de garderobe en foyer uitkomt. De foyer vouwt zich om een in het midden van het souterrain geplaatst blok, met toiletten, installaties, kassa en uitgiftebalie, en krijgt van alle kanten buitenlicht. De zaal is bereikbaar via de twee bestaande trappenhuizen of de nieuwe glazen lift.

De inpassing van nieuwe functies en aanpassing van het bestaande gebouw zijn met zoveel aandacht gedaan, dat het uiteindelijke resultaat een feest voor oren én ogen is geworden.

KIK ZEILER

Kik Zeiler werd in 1948 geboren in Soerabaja. Hij is autodidact. Kenmerkend voor zijn manier van schilderen is het sterke realisme. Hij zet zich af tegen de abstracte kunst, volgens hem een zwarte bladzijde in de kunstgeschiedenis. Deze opvatting is van invloed op zijn werk. Kik Zeiler begon te schilderen binnen de invloedssfeer van Galerie Mokum te Amsterdam. Hij werkte daar als manusje-van-alles en woonde boven de galerie. De invloed van Mokum noemt hij een zelfgekozen invloed, zoals je die van goede vrienden kiest en ondergaat. Hij schildert portretten, in opdracht en vrij. Kenmerkend voor zijn werk is de rijke en veelzeggende detaillering en stofuitdrukking. Vaak staat in zijn verstilde en intensieve werk de mens centraal. Het werk van Kik Zeiler toont de wereld zoals hij deze ziet.

Kik Zeiler: 'Mijn schildertechniek is niets bijzonders, namelijk zoals het al eeuwen gedaan wordt op de voor de hand liggende, degelijke manier, in laagjes. In de onderste lagen ploeter ik op de compositie en de licht/donker verhoudingen. In de bovenste lagen probeer ik het waar te maken, in kleur, expressie en sfeer: de huid van een schilderij, de huid van een verbeelding. Het uitwerken van een schilderij kan erg vermoeiend zijn. Ik word steeds minder vrij. Je wordt gevangene van het doek, met als resultaat dat de aandacht van de beschouwer er evenzeer door gevangen wordt. De belangrijkste interne factor is het geloof in het innerlijke beeld. Technisch en inhoudelijk ben ik in staat om dat beeld weer te geven. Wat dat betreft ben ik tevreden. Ik zou alleen wat sneller willen werken. Ik zie het als mijn taak om de hele wereld te schilderen. Daarom probeer ik naast portretten ook vele andere dingen te maken. Delen van de stad, genrestukken met meerdere figuren in een bepaalde setting. Misschien vinden critici dat ik mensen te gewoon uitbeeld. Zelf kan ik moeilijk beoordelen of mijn portretten veel expressie hebben of juist ingetogen zijn, dromerig dan wel nuchter lijken'.

HET VAN STRATEN-ORGEL

Waar anders dan in een orgelpark kan je een bijzondere wens inzake orgels in vervulling laten gaan? Op zaterdag 21 april 2012 werd in het orgelpark een nieuw orgel in gebruik genomen. Eigenlijk een experiment, want het betreft een reconstructie van een orgel uit de late middeleeuwen, met een zogenaamd blokwerk. Deze orgels zijn vanaf begin zestiende eeuw gaandeweg aangepast of vervangen. Daarmee verdween ook een belangrijk deel van de orgelgeschiedenis en was de klank van zo'n instrument niet meer te beluisteren. Nederland bezit echter nog wel een exemplaar uit die tijd: het in 1479 door Peter Gerritsz. voor de Utrechtse Nicolaïkerk gebouwde instrument. Dit is dus een unieke bron van kennis van de alleroudste fase van de Nederlandse orgelbouw. Alleen is dit orgel al sinds 1885 niet meer in gebruik. Het binnenwerk ligt opgeslagen en de orgelkas hangt in de Koorkerk in Middelburg, nadat een poging tot restauratie halverwege de vorige eeuw was mislukt. Maar hoe klinkt nou zo'n instrument uit die tijd? Daarvoor zou je het Peter Gerritsz.-orgel moeten restaureren, wat echter om allerlei redenen een ingewikkeld verhaal is. Om de wens van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) toch te kunnen honoreren heeft het Orgelpark besloten een studiekopie te laten maken door Orgelmakerij Reil uit Heerde van de oudste bouw fase van dit orgel. Zo kon het oudste klankconcept weer hoorbaar gemaakt worden. De RCE wil de ervaringen met deze studiekopie gebruiken in haar besluitneming over de mogelijke restauratie van het oorspronkelijke orgel. Het orgel is door het Orgelpark vernoemd naar de initiator en stimulator van dit project: de senior specialist klinkend erfgoed van de RCE, Rudi van Straten. ■

'De verbazing van de bezoekers over het gebouw, het verrassende interieur en het zand op de vloer, die wisselwerking: daar doen we het voor.'

Loes Bijleveld (voor) en Marian Bruijn

De typisch Oudhollandse zandvloer

De drijvende kracht achter de Zuidervermaning in Westzaan

TEKST PIET VAN DER WERF
FOTO'S CASPER STEKETEE

De kerken van de SOHK kunnen alleen bestaan door de plaatselijke commissies, die zich op lokaal niveau inzetten voor het behoud en gebruik ervan. Wie zijn de mensen in deze commissies? In dit nummer praat ik met twee vrijwilligers van de Zuidervermaning in Westzaan.

Tegen tieners kom ik aan op Zuideinde 233, waar de schuurkerk wat verder van de weg af ligt. Als ik binnenkom wordt ik verwelkomd door Loes Bijleveld, secretaris van de Zuidervermaning. Het is fris in de prachtige met eiken wagenschot betimmerde consistoriekamer en dat komt de smaak van de koffie ten goede: hoe Zaanse wil je het hebben?

'In de Zaanstreek noemen we dat *in verdan* als een gebouw iets verder van de straat ligt', vertelt Loes. 'Voor zover ik weet is daar geen vertaling voor.' Zo'n gebouw valt niet direct op, en vandaar de verbazing bij het binnenkomen van zo'n prachtige kerk. Met de schitterende 'Zaanse smuiger' in mijn rug wordt ik door Loes meegenomen door de tijd. 'Ik ben nu bijna vijftig jaar betrokken bij de kerk. Hoewel ik niet doopsgezind ben vond ik het een mooi gebouw dat in stand moest worden gehouden. En als Westzaanse vind ik het belangrijk iets voor mijn dorp te doen'. Ze werkte als directiesecretaresse bij een lokale overheidsinstantie maar zette zich ook al in als vrijwilliger bij de zwemvereniging en de bibliotheek. Loes: 'De vrijwilligers van de Zuidervermaning kunnen al vijftien à twintig jaar met elkaar door de bocht. We hebben veel lol met elkaar en er zijn veel vriendschappen buiten de Zuidervermaning om, met vrijwel dagelijks contact.' De groep vrijwilligers bestaat uit acht commissieleden en een koffie-team van twaalf dames. 'Een fantastisch team. We organiseren één keer per jaar een 'werkersdag'. Dan komt de hele ploeg van vrijwilligers inclusief partners koper poetsen, banken in de was zetten, enzovoort. Een reuze gezellige dag!'

Marian Bruijn komt binnen. Ze is voorzitter en ook al vijftig jaar betrokken. 'Hoe ik hierin terecht gekomen ben? Ik bezocht vaak concerten en werd op zeker moment benaderd.' Ze is nu gepensioneerd.

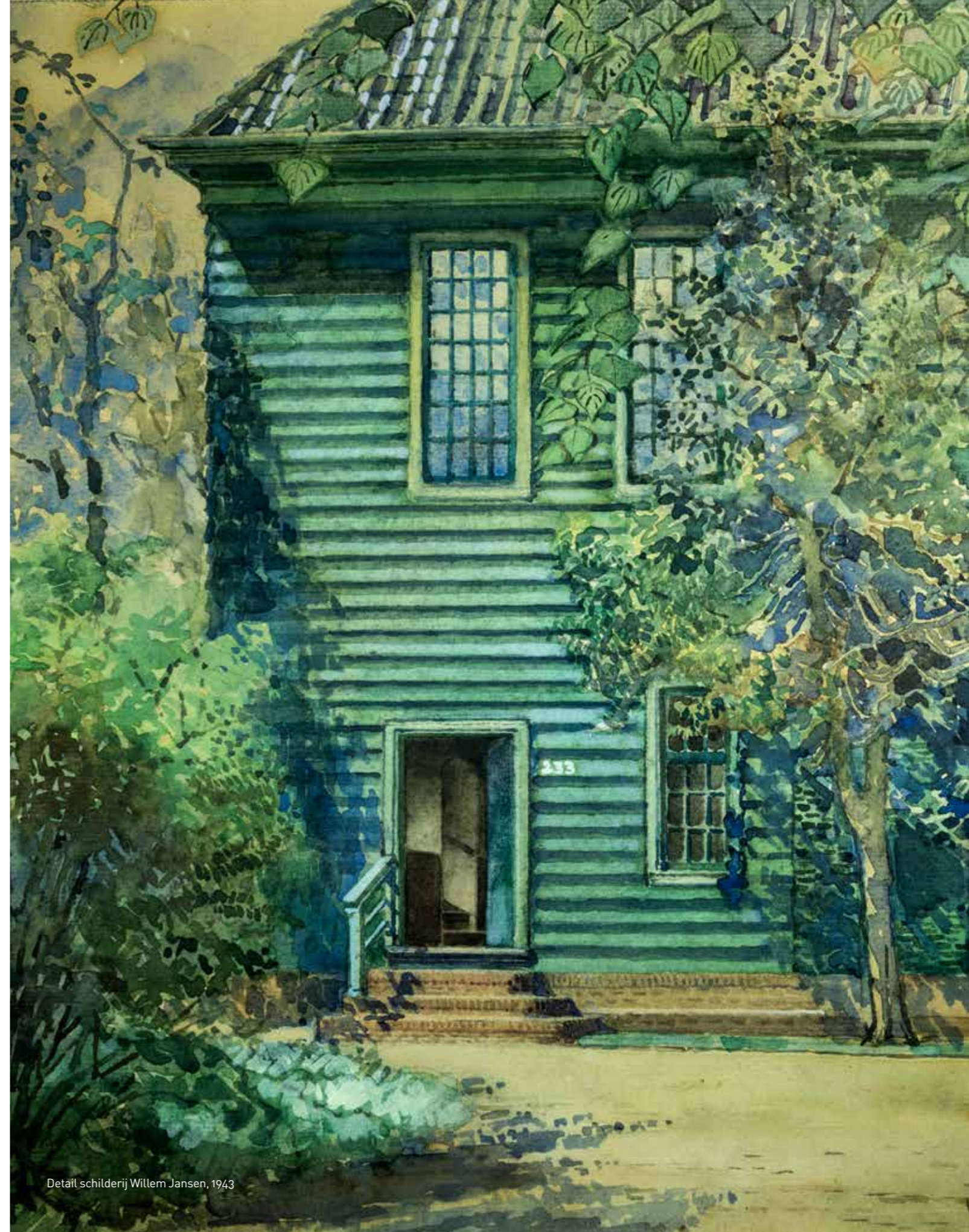
Samen met haar man had ze een baggeronderneming waarvan zij de administratie voerde. 'Het interessantst aan het gebouw zijn de historie en de verhalen, maar ook de activiteiten: je komt met hele boeiende mensen in aanraking.' Ton Koopman nam er een CD op, Hans Dorrestijn trad er op, een literaire avond met Tommy Wieringa. 'En in deze kamer is tijdens de vorming van het eerste paarse kabinet geheim topoverleg geweest door de PvdA met Wim Kok en Hedy d'Ancona. Zij was toen op weg hierheen nog de weg kwijt geraakt.' Aan programmering geen gebrek. Loes vertelt hoe er in één week een bijeenkomst van Landschap Noord-Holland is, een huwelijk en een jazz-avond van La Luna. 'We lachen soms om gekke situaties, zoals die meneer die hier kwam trouwen. Hij kwam kijken en vond het een prachtige locatie, maar het witte zand op de vloer (een typisch Oudhollands fenomeen) moest weg. Nou daar kwam natuurlijk niks van in!'

Ik vraag of ik de kerk mag bezichtigen. 'Hoe meer pottenkijkers hoe beter', zegt Marian. Op de vraag wat haar het meeste raakt aan deze locatie: 'Ik wordt gelukkig van de stilte die er heerst als ik hier 's morgens binnen kom'. De kerk is één van de locaties van de Organisatie Oude Muziek. De akoestiek wordt geroemd. Loes: 'Ze komen van heinde en verre om een concert bij te wonen!'

Hoewel de Zuidervermaning het goed doet, maken de dames zich toch zorgen om de toekomst: 'Er is nu een overschot aan cultureel aanbod en evenementen in de buurt. Je moet dus heel goed kijken hoe je programmeert. Als je een kostbare act wil programmeren, dan moet de tent wel vol zitten, dus moet je slim onderhandelen. Ook doen we veel promotie, we beschikken over een enorm mailbestand.'

Loes: 'Dit soort projecten staan of vallen met de mensen die zich er voor inzetten. Gezamenlijke liefde voor het gebouw is het belangrijkste voor het voortbestaan.' Marian vult aan: 'De verbazing van de bezoekers over het gebouw, het verrassende interieur en het zand op de vloer, die wisselwerking: daar doen we het voor.'

WWW.ZUIDERVERMANING.NL

Detail schilderij Willem Jansen, 1943